

TESEV'in Zorunlu Göç Araştırması'nın Söylemedikleri ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Liberal Projenin Açmazları

K. Murat Güney*

Giriş

Bu makale Türkiye'de liberal akımın önde gelen yazar ve düşünürlerinin ve bu liberal görüşlerden beslenerek öneri ve projeler geliştiren sivil toplum kuruluşlarının genel olarak Kürt meselesine özel olarak da zorunlu göçe maruz kalan¹ Kürt nüfusunun sorunlarına dair algılarını, yaklaşım biçimlerini ve çözüm önerilerini eleştirel bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yazıda, zorunlu göçe maruz kalan Kürt nüfusun toplumsal konumuna dair liberal yaklaşıma odaklanırken Kürtlerin liberal tahayyülün sınırları içinde nasıl da her daim 'problemlı' bir nüfus grubu olarak üretildiğini ve Kürtlüğe dair bu problemin nasıl da liberal çoğulcu/çokkültürcü ideolojinin öngördüğü 'kültürel ve hukuki haklar' söyleminin sınırları içine hapsedildiğini gözler önüne sermeye çalışacağım. Bu noktada, bir yandan liberal düşüncenin sınırlarını ve yetersizliklerini ifşa ederken bir yandan da liberal çoğulcu projenin ve önerilerin adalet ve toplumsal uzlaşıya dair birçok başka siyasal ve toplumsal proje ve tahayyülü nasıl görünmez kıldığını göstermeye çalışacağım. Tüm bu eleştirilerin, Kürt sorununa yönelik yeni açılımların tartışıldığı bugünlerde sorunun nasıl algılandığına dair farklılıkların ve bu farklı algılar çerçevesinde

* Columbia Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, doktora öğrencisi.

1 Burada TESEV'in raporunda ve konuyla ilgili birçok başka çalışmada kullanılan 'zorunlu göç mağduru' tabiri yerine 'zorunlu göçe maruz kalan' tabirini bilinçli olarak tercih ediyorum, zira ilk tabirde, tam da liberal insani yardım kuruluşlarının öngördüğü gibi sorun, bir mağduriyet ve o mağduriyetin giderilmesi üzerinden tanımlanıyor. Kuşkusuz böylesi bir yaklaşım da mağdur olanları, o mağduriyeti gidermesi beklenenlerin insafına tabi kılan bir ideolojiyi destekliyor. Oysa sorun bir mağduriyet ve o mağduriyetin giderilmesinden öte daha yapısal siyasal ve toplumsal boyutlara sahip. Ben burada, (siyasi tercihleri dolayısıyla) zorunlu göçe maruz kalanlar tabirini kullanarak hem soruna kaynaklık eden siyasal şiddetin altını bir kez daha çizmeye hem de zorla göç ettirilenlerin pasif bir mağduriyetin nesnesi değil aktif bir siyasal direnişin öznesi olduklarını vurgulamaya çalıştım.

üretilen çözüm önerileri arasındaki gerilimlerin anlaşılması ve sorunun çözümünü tartışan taraflar arasındaki sınırların/farklılıkların daha belirgin bir biçimde görünür kılınmasına yardımcı olacağını umuyorum.

Bu noktada, Türkiye'deki devlet elitleri ve askeri yetkililerin Kürt sorununa yaklaşımları ve bu soruna dair ürettikleri söylemler ile özellikle 2000'li yıllardan itibaren muhalif bir eleştiri görünümünde yükselmeye başlayan ve Kürtlerin sosyal ve kültürel haklarının tanınması talebiyle yola çıkan liberal söylemler arasındaki farklılıklarla birlikte benzerliklerin de gözler önüne serilmesinin son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Zira özellikle zorunlu göç konusunda çalışan ve doğrudan doğruya Kürt hareketi içinde yer almayan birtakım liberal sivil toplum kuruluşları (STK), yayın çevreleri, gazeteciler ve akademisyenler tarafından Kürtlerin bir kültürel azınlık olarak tanımlanıp tanınmasının devletin resmi söylemi karşısında bir meydan okumaymış gibi gözükmeye karşın, aslında liberal projenin Kürt meselesinin ardındaki yapısal siyasi ve toplumsal nedenleri görmek ve göstermek konusunda yetersiz, çekingen ve hatta inkârcı olduğu kanısındayım. Zorunlu göç üzerine çalışan, zorunlu göçe maruz kalanların yaşadığı yoksulluk, işsizlik, büyükşehir yaşamıyla uyum gibi hayati sorunlar üzerine projeler üretip bizzat uygulamaya koyan veya hükümetleri bu konuda adım atmaya çağırarak birçok sivil toplum kuruluşu, zorunlu göçün yalnızca sonuçlarına odaklanıp zorunlu göçe yol açan ve birçoğu maalesef hâlâ sürmekte olan nedenleri yer yer bilinçli bir çabayla yer yerse bilinçsiz bir ihmalkârlıkla gündeme getirmemektedir. Hiç şüphesiz yüz binlerce insanın yerlerinden yurtlarından edilmesine yol açan zorunlu göçün başlıca nedeni bölgede hüküm süren silahlı çatışma ortamı ve Kürt sorununu bir güvenlik meselesine indirgeyen militarist anlayış ve uygulamalardır. Bu anlayışın uzantıları olarak Kürt dilinin kamusal alanda kullanılması üzerinde halen sürmekte olan yasak ile beraber Kürt olmanın ve bunu siyasi platformlarda ifade etmenin halen kişilerin potansiyel suçlu ve 'terörist' olarak damgalanmasına yol açabildiği bir ortamda toplumsal uzlaşmayı sağlamak Kürt oldukları için köyleri yakılıp göç yollarına sürülen yüz binlerin siyasal mücadeleleri tanınmadan ve Kürtlükleri ile barışılmadan pek mümkün gözüküyor.

Meseleye dair liberal ve hümanist birçok proje ve önerinin göremediği veya görmezden geldiği bir başka nokta da zorunlu göçün kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve gençler gibi farklı gruplar üzerinde farklı etkileri olduğu gerçeği. Zira bu proje ve önerilerin büyük çoğunluğu, toplumsal farklılıkları görünmez kılan ve zorunlu göçe maruz kalanları homojen bir grup olarak varsayan istatistikî verilere dayanıyor ve bu noktada liberal yazarların radikallikleri yerinden edilen kişilerin 'gerçek' sayısının ne kadar olduğu üzerine yapılan 'keskin' analizlerden öteye geçemiyor. Hâlbuki resmi kurumlarla etkileşime geçerken veya son kertede zorunlu askerlik görevi sırasında Türkçeyi öğrenmek mecburiyetinde kalan Kürt erkeklerin aksine, göçle geldikleri büyükşehirliere ulaşmadan önceki hayatlarında Türk dili ile hiçbir ilişkisi olmamış Kürt kadınların zorunlu göç deneyimleri ve göç sonrası yaşadıkları sorunlar erkek-

lerden ciddi farklılıklar arz ediyor. Zorunlu göç olgusu tarafından şekillendirilen büyükşehirlerin şu anki dokusunda, Kürt kadınlar belki de en çok susturulan, bastırılan ve ayrımcılığa maruz kalan toplumsal grup olarak karşımıza çıkıyor. Benzeri şekilde gençler ve yaşlıların, geldikleri büyükşehirlerde evvelce akraba ve tanıdıkları olanlarla olmayanların, bölgedeki büyük kentlere göç edenlerle İstanbul, Ankara, İzmir gibi daha batıdaki metropol kentlerine göç edenlerin deneyimleri, sorunu algılayışları ve çözüm önerileri arasında büyük farklılıklar var. Bu farklılıkların altını çizen ve özellikle zorunlu göçe maruz kalan Kürt kadınların yaşadıkları ve liberal çoğulcu 'haklar' söyleminin algı, anlayış ve çözüm sınırının ötesinde yer alan sorunları bu çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturuyor.

Bu makale boyunca, özellikle Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) zorunlu göç üzerine çalışması ve bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan kitap üzerinde duracağım. Bu örnekten yola çıkarak Türk devleti ve yerinden edilmiş Kürt topluluklar arasında bir uzlaşma sağlamak üzere geliştirilen liberal proje önerilerinin soruna dair hangi yeni kapıları açtığını ve hangi başka kapıları kapadığını analiz etmeye çalışacağım. Zannedildiğinin aksine, liberal projenin bakış açısının ve temel varsayımlarının Türk devletinin Kürtlere yönelik ayrımcı söylemleriyle ve Kürtleri bu egemen söyleme tabi kılmaya çalışan bakış açısıyla çelişmediği kanaatindeyim. O zaman bu yazı boyunca ve sonrasında sormamız gereken sorular şunlar olmalıdır: Toplumsal, siyasal, ekonomik ve tarihsel eşitsizlikleri liberal hak ve hukuk söyleminin ötesinde nasıl yeniden düşünebilir ve analiz edebiliriz? Bu eşitsizliklerin giderilmesine ve adaletin tesis edilmesine dair hangi başka tahayyüller ve projeler söz konusu olabilir? Türkiye'de yaşayan Türk ve Kürt nüfuslar arasındaki bu yapısal eşitsizliklerin üstesinden gelmek için liberal projenin öngördüğünden başka hangi yollar tasavvur edilebilir?

TESEV'in zorunlu göç konusunda yaptığı çalışmanın detaylı olarak incelenmesine geçmeden önce önemle altı çizilmelidir ki, TESEV'in yerinden edilenlerin uğradığı zararların tazmin edilmesi ve Türk devleti ile yerinden edilen Kürt topluluklarının arasında barış ve uzlaşının tesis edilmesine dair proje önerileri halen tartışılan ve çekişmelere konu olan tasarılarıdır. Bu tasarıların bir kısmı hayata geçse de büyük çoğunluğu henüz kâğıt üzerindeki temennilerden ibarettir ve henüz uygulamaya konmamıştır. Örneğin, TESEV'in raporunda geçen yerinden edilmiş kişilerin uğradığı maddi zararların tazmin edilmesi gerekliliğine dair öneriler 5233 sayılı 'Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun' adı altında yürürlükte olan bir yasanın etkin biçimde uygulanmasına yöneliktir. Ne var ki, bu yasanın uygulanma sürecinin oldukça yavaş ve yetersiz bir biçimde gelişmesi bir yana, resmi söylemde hâlâ Kürtlük bir siyasi ve etnik kimlik olarak tanınmamakta, yerinden edilme sorunu da Kürt sorununun bir parçası olarak görülmemektedir. Yine de Türk devleti TESEV'in çalışmasını ciddiye almış ve TESEV'in yerinden edilme sorunu üzerine hazırlığı kitabı bir yol gösterici kaynak olarak bölgedeki hemen tüm vali ve kaymakamlıklar ile kamu görevlilerine dağıt-

mıştır.² Ben ise bu çalışmada, yerinden edilmiş topluluklara dair bu liberal analiz ve önerileri yalnızca kısmen hayata geçirilmiş bir idari proje olarak değil aynı zamanda bir liberal ideal ve ütopya olarak inceleyeceğim. Burada sormak istediğim soru, tüm bu liberal ideal en kusursuz biçimde ve su götürmez bir iyi niyetle hayata geçirilse bile, bu liberal projenin Kürt hareketinin 80'li yılların başından beri verdiği siyasi mücadelenin gerekçelerini ortadan kaldırıp toplumsal adaleti tesis edip edemeyeceğidir. İşte bu noktada liberal düşüncenin pratikte uygulanmasına dair sorunlar bir yana, liberal hümanizmin ideal ve kuramsal anlamda da neo-liberal kapitalizm, ulus-devlet sistemi ve onun uzantısı olan militarist zihniyet tarafından sınırlandırılmış olduğunu düşünüyorum. Zira kapitalist sermaye ilişkileri, ulus-devletin ve bu devlete ait şiddet tekelinin yani ordunun varlığı liberal tahayyül ve eleştiri gücünün sınırlarının ötesinde sorgulanmadan duruyor ve tam da hiç sorgulanıp sorunsallaştırılmadığı için tekrar tekrar üretilerek varlığını sürdürüyor. Liberal hümanizmin insancılığının, yardımseverliğinin ve hoşgörüsünün sınırlarını yine ve yeniden para ve kan çiziyor. Peki, anti-kapitalist, sınırsız ve savaşırsız bir dünya, başka başka adalet tasarıları, yapısal eşitsizliklerin giderilmesi için türlü değişik projeler tahayyül edilemez mi? Bu soruyu aklımızın bir kenarında her zaman tutalım. Ama dilerseniz önce Amerikalı antropolog ve eleştirel düşünür Elizabeth Povinelli'nin oldukça ironik bir dille 'Sevgi İmparatorluğu' olarak tasvir ettiği çağdaş liberal hümanist söylem ve pratikleri ve bunların Türkiye'deki izdüşümlerini daha yakından inceleyelim. Bakalım sevgi imparatorluğunun sevgisinin sınırları ne, iyi niyeti ne kadar iyi?

1. Yerinden Edilmiş Kişilerin Bir 'Sorun' Olarak Ortaya Çıkması

Türk devletinin bölgede PKK ile devam eden çatışmaları ve güvenlik kaygılarını bahane ederek köylerini zorla boşalttığı, yaktığı ve yaşanmaz kıldığı yerinden edilmiş yüz binlerce insanın toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunları birbirini izleyen hükümetler tarafından uzun süre boyunca görmezden gelindi. Bugün, çeşitli istatistikî araştırmalara göre sayıları bir milyonu bulan (HUNEE Raporu, 2006) ancak kimilerine göre aslında iki-üç milyonu geçen Kürt nüfusu, zorunlu göçler sonucunda gerek Diyarbakır, Van, Batman, Siirt, Hakkari gibi bölge il merkezlerine gerekse İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi batıdaki büyük metropollere yerleşmek durumunda kaldı. Yaşadıkları yerlerden zorla göç ettirilenler yeni geldikleri bu şehirlerde yoksulluk, işsizlik, büyükşehir yaşamına uyum zorlukları, kendilerini anadilleri olan Kürtçeyle ifade etmek konusunda karşılaştıkları siyasal ve toplumsal baskılar, siyasal ve kültürel haklarının tanınmaması ve geçmişte örgüte destek oldukları iddiasıyla bir türlü bitmeyen polis soruşturma ve baskıları ile gittikleri yere onlarla beraber gelen suç dosyaları gibi yaşamsal sorunlarla baş başa kaldılar. Daha önce de belirttiğim gibi zorunlu göçe maruz kalanlar gerek geldikleri yerler, cinsiyetleri, yaşları ve ekonomik durumları

2 TESEV Demokratikleşme Programı sorumlusu Dilek Kurban ile kişisel görüşme, Haziran 2007

arasındaki farklılıklar gerekse yeni yerleştikleri yerlerin nüfusu, siyasal ve kültürel geçmişi arasındaki önemli farklılıklar dolayısıyla yukarıda bahsi geçen tüm bu sorunları farklı biçimlerde deneyimlediler. Dolayısıyla Diyarbakır'ın bir köyünden çoğunluğun konuştuğu dil yine Kürtçe olan Diyarbakır il merkezine göç etmek zorunda kalan bir kişiyle nüfusun büyük çoğunluğunun anadili Türkçe olan İzmir gibi bir büyükşehre yerleşmek durumunda kalanların zorunlu göç deneyimleri ve karşılaştıkları sıkıntılar birbirlerinden birçok açıdan farklılık gösterdi. Keza, yine Türkçeyle tanışmamış olmak dolayısıyla Kürt kadınların göç deneyimi Kürt erkeklerden daha farklı oldu.

Şüphesiz, zorunlu göçe maruz kalanların bu çok çeşitli sorunlarının nasıl tanımlanması gerektiğine ve bu tanımlardan hareketle yaşanan sorun ve sıkıntıların nasıl giderilip toplumsal barış ve uzlaşının nasıl sağlanabileceğine dair birçok rapor, öneri ve proje hazırlandı. Göç-Der, İnsan Hakları Derneği (İHD), Demokratik Toplum Partisi (DTP) gibi STK'lar ve siyasal partiler zorunlu göçe maruz kalan Kürtlerin sorunlarını birçok defa ve bir kısmı TESEV'in konuyla ilgili çalışması yayımlanmadan çok daha önce çeşitli vesilelerle gündeme getirmeye ve tartışmaya açmaya çalıştılar (Barut, 2001). Kürt hareketinin aktif bileşenleri olan bu kurumların ortak görüşü, Türkiye'deki yerinden edilmiş kişiler sorununun her şeyden önce Kürtlerin varlığını ve etnik ve siyasi kimliğini mütemediyen inkâr eden, Kürt dili ve kültürü üzerindeki yasakları sürdüren, şiddeti ve sansürü bir strateji olarak benimseyen Türk devletinin çarpık bakış açısından kaynaklanan siyasal bir sorun olduğu yönündeydi. Dolayısıyla, Göç-Der, İHD ve DTP için Kürt sorunu ne devletin resmi söyleminin öngördüğü gibi bir güvenlik sorunu ne de birtakım liberal aydınların öne sürdüğü gibi sadece bir kültürel hakların tanınması sorunuydu. Sorun, Türk devletinin kuruluşu ve anayasasından kaynaklanan yapısal bir siyasal sorundu. Bu kaygılardan yola çıkarak, Kürt hareketi ve hareketin dinamikleriyle oluşturulan Türkiye Barış Meclisi, Ocak 2007'de düzenledikleri "Türkiye Barışını Arıyor" konferansında (Türkiye Barış Meclisi, 2007) Türkiye'de toplumsal uzlaşa ve barışın tesis edilmesi için yapılması gerekenlere dair bir bildirge sundu. Bildirgede sorunun çözümü için Kürtçenin kamusal alanda Türkçeyle beraber eğitim-öğretim dili olarak benimsenmesi, yeni demokratik bir anayasa hazırlanıp Kürtlerin Türklerle beraber eşit kurucu güç olarak tanınması ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerle beraber tüm Türkiye'de yerel yönetimlere daha fazla özerklik verilmesi gibi öneriler yer alıyordu. Şüphesiz tüm bunlar Kürt hareketinin hedefinde, herkesle eşit temel vatandaşlık haklarına tabi kılınmanın, birtakım kültürel hakların tanınması ile geçmiş mağduriyetlerin giderilmesinin ötesine geçen bir egemenlik paylaşımı ve özerk yerel idareler aracılığıyla kendi kendini yönetme arzularını dillendiren siyasal bir dönüşüm olduğunu gösteriyor.

Ne var ki, Kürt hareketinin gerek genel anlamda Kürt sorunu gerekse zorunlu göçe maruz kalan Kürtlerin yaşadıkları sorunlara dair yukarıda bahsi geçen bu görüş ve yaklaşımları ne Türk devleti, kamuoyu ve Türkiye'deki diğer sivil toplum kuruluşları ne de uluslararası kamuoyu üzerinde belirleyici bir etki

yaratabildi. Bunun elbette çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri Türk devletinin demokratik ve sivil Kürt hareketinin içinde yer alan Göç-Der, İHD ve DTP gibi kurum ve kuruluşları yasadışı ilan ettiği PKK'nin işbirlikçisi, destekçisi ve yasal alandaki uzantısı olarak görüp öyle lanse etmesidir. Böylece devlet, yıllardır benimsediği strateji uyarınca 'terörist-sapkın' Kürt ve 'korucusadık' Kürt ayrımını devamlı surette yeniden üreterek sivil Kürt siyasetinin meşruiyet zeminin altını oymayı amaçlamış ve bu amacını gerçekleştirmekte de bir yere kadar başarılı olmuştur. Devletin meseleye bu şekildeki yaklaşımının bir sonucu olarak örneğin Göç-Der'in birçok defalar polisçe basıldığını, derneğin üyeleri hakkında sayısız soruşturma açıldığını hatırlamakta fayda var. Göç-Der'e kapatma istemiyle de birçok defalar dava açıldı. Sadece Göç-Der'in yöneticilerinden Şefika Gürbüz hakkında halen mahkemelerde sürmekte olan 20'den fazla dava bulunuyor ve bu davaların yine büyük bir bölümü derneğin PKK'ye destek verdiği iddiasına dayanıyor (Eşsiz ve Demirler, 2008).

Kürt hareketinin içinde yer alan STK'ların ve siyasi partinin zorunlu göç mağdurlarına yönelik algılarının ve çözüm önerilerinin uluslararası kamuoyunda ses getirmekte ve etkili olmakta yetersiz kalmasının bir diğer nedeni de hareketin bileşenlerinin uluslararası insani yardım alanında lobicilik faaliyetleri yürütmekte ve insani yardım fonları sağlayan kurumlara erişmekte yeterli bilgi, tecrübe ve teknik kapasiteden yoksun olmasıdır. İngilizce'yi yeterince bilmemek ve kullanamamak da Kürt hareketinin iddia ve önerilerini çeviriler yaparak uluslararası kamuoyuna iletmek noktasındaki yetersizliklere tuz biber ekmekte. Tam da bu noktada Amerikalı antropolog Sally Merry demokrasi ve insan haklarına dair normlar belirlenirken ve uluslararası alanda uzlaşma sağlanmaya çalışılırken katılımcılar arasındaki teknik kapasite ve finansal güç açısından süregitmekte olan büyük eşitsizliklerin son derece belirleyici olduğunun altını çiziyor. Bu da, bir devlet veya sivil toplum kuruluşu uluslararası kamuoyuna erişmek noktasında gereken maddi varlıklar ile bilgi ve tecrübe birikimine (know-how) sahip olmasını sağlayacak zenginlik ve kapasiteye ne kadar çok sahip ise o devletin ve sivil toplum kuruluşunun uluslararası karar alma mercilerinde o kadar güçlü, etkili ve belirleyici olduğu anlamına gelmekte (Merry, 2006: 224-227). Dolayısıyla finansal kaynaklar ve bilgi-tecrübe birikimi alanındaki eksiklikler uluslararası kamuoyunda eşit bir biçimde temsil edilme imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Bu durumun Türkiye'de sözünü ettiğimiz zorunlu göç meselesinin tartışılması konusunda da geçerli olduğu söylenebilir. Kürt hareketine dâhil STK'lar ve siyasi partinin çaba ve girişimleri ulusal ve uluslararası hükümet ve hükümet dışı kurum ve kuruluşları etkilemek, ikna etmek ve harekete geçirmek, böylece sorunun Kürt hareketi tarafından algılanışı ve tanımlanışına uygun biçimde çözüm önerilerinin geliştirilmesini sağlamakta etkisiz kaldı. Ne var ki, Haziran 2006'da, uluslararası para spekülatörü George Soros'un Open Society (Açık Toplum) kuruluşu tarafından da desteklendiği iddia edilen yarı akademik, liberal-hümanist düşünce kuruluşu (think-tank) TESEV, *Türkiye'de*

'Zorunlu Göç' İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası başlıklı kitabı (Aker, Çelik, vd., 2006) ve onun ek raporu (Çelik, Kurban, Yüksek, 2006) *Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru* Türkçe ve İngilizce olarak yayımladığında yerinden edilmiş Kürt topluluklarına dair sorunlar kamuoyunda hararetle tartışılmaya ve Türkiye'nin belli başlı sorunlarından biri olarak kabul edilmeye başlandı.

TESEV, 1994 yılında "bilimsel araştırmalara dayalı bulgular ile politika kararları arasında bağ kurulması için araştırmalar yürütmek"³ iddiasıyla bir sivil düşünce kuruluşu olarak kuruldu. Yukarıda sözü geçen kitap da TESEV'in azınlık hakları, çokkültürcülük ve yerinden edilmiş kişilerle ilgili çalışmalar yürüten demokratikleşme programı tarafından hazırlandı. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci ile açıkça ilişkili olan bu program, amacını, demokratik bir toplum ve devletin oluşumu üzerindeki engelleri ortadan kaldırmaya hizmet edecek araştırmalar yürütmek ve bu yönde çözüm önerileri hazırlamak olarak açıklıyor.⁴

Kısacası, Kürt hareketinin değil de TESEV'in zorunlu göç çalışmasının büyük yankı uyandırmasında ve yaygın bir biçimde tartışılıp kabul görmesinde sadece Türk ordusu ve PKK arasındaki çatışmaya yaklaşırken kurumun görünüşteki tarafsız imajının değil aynı zamanda Avrupa Birliği'ne ve çeşitli uluslararası lobicilik ve fon kaynaklarına erişim konusunda Açık Toplum örgütü ve sair vesilelerle hâlihazırda kurmuş olduğu bağlantıların da etkili olduğu söylenebilir. Dahası TESEV'in sivil toplumculuk alanındaki bilgi ve tecrübe birikimi (know-how) ve ürettikleri bilgiyi yayımlama, başka dillere tercüme etme ve dolaşıma sokma kapasitesinin de TESEV'in çalışmalarının yaygın biçimde tanıtılmasında etkili olduğu şüphesizdir.

TESEV'in kitabındaki veriler, yerinden edilmiş kişilerle ilgili Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletler gibi kurumlarca hazırlanmış uluslararası düzenlemelerin ışığında 1984 ila 2005 yılları arasında köylerinden göçe zorlanan Kürtlerle yapılmış saha çalışmalarına dayanıyor. Çalışma binlerce insanın yerlerinden edilmelerinin en temel gerekçesinin güvenlik tehdidi ve 'terörle mücadele' adı altında bölgede yoğun bir biçimde varlığını sürdüren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) baskısı olduğunu ortaya koyuyor. Sonuç bildirgesinde ise raporu hazırlayanlar sorunun çözümüne dair 'mağdurlara' yönelik rehabilitasyon ve psikolojik yardım programlarının hazırlanmasına, zorunlu göç sonrası geldikleri yerlerde iş imkânı bulamayanlara istihdam yaratılması ve yapılacak ekonomik ve kültürel yatırımlar aracılığıyla 'mağdurların' zararlarının tazmin edilmesine dair proje önerileri geliştiriyor. TESEV'in çalışmasında vurgulanan temel niyet ise devlet ile yerinden edilmiş kişiler arasında bir uzlaşma ortamının tesis edilmesi ve böylece toplumsal alandan dışlanan bu kesimlerin yeniden toplumsal ve ekonomik hayata katılımının sağlanması (TESEV, 2006).

3 "TESEV Hakkında", www.tesev.org.tr

4 "Demokratikleşme Programı", www.tesev.org.tr

2. TESEV'in Devletin Resmi Söylemine Yönelik Eleştirileri

TESEV'in çalışması Kürt topluluklarının bölgedeki çatışmalı dönem sırasında büyük kitleler halinde yerlerinden edilmesi meselesini sorunsallaştırırken ilk bakışta devletin resmi söyleminin tam karşısında yer alıyormuş gibi gözükten yeni bir hikâye ile karşımıza çıktı. Zira devletin resmi söylemine göre bölgedeki köylüler ya yaşadıkları güvenlik kaygıları ve ekonomik sorunlar dolayısıyla kendi rızaları ile köylerini terk etmişlerdi; yahut ortada eğer bir zorlama varsa bu PKK tarafından gelmiş, köylüler PKK'nin baskıları sonucunda köylerini terk etmek durumunda kalmışlardı. Sorunu bu şekilde tasvir eden Türk devleti, yerinden edilmiş kişiler konusundaki sorumluluğunu kabul etmeye hiçbir zaman yanaşmadı. Hatta köylerini terk etmek ve yeni bölgelere göç edip yerleşmek durumunda kalan topluluklar devletin resmi söyleminde 'yerinden olmuş' kişiler olarak tanımlandı, böylece bir anlamda göçün 'kendiliğinden' ve 'edilgen' bir biçimde gerçekleştiği varsayıldı. TESEV'in çalışmasının hazırlayıcılarından Deniz Yüksek ve bu çalışma üzerine fikir yürütenlerden Bilgin Ayata'nın ifade ettikleri gibi "Türk yetkililer Avrupa Birliği'ne giriş sürecinden kaynaklanan uluslararası baskılardan dolayı yerlerinden edilmiş kişiler sorununun tanımak zorunda kalsalar da Türkiye'deki hükümetler hiçbir zaman açıkça köylerin güvenlik kuvvetleri tarafından boşaltıldığını kabul etmemiştir" (Ayata, Yüksek, 2005). Soruna değinen resmi yetkililer 'yerinden edilme' ve 'zorunlu göç' gibi tabirler yerine 'yerinden olmuş kişiler'den bahsetmekle kalmamış bir yandan da bu kişilerin etnik ve siyasal kimlikleri olan Kürtlüklerinden söz etmekten ısrarla kaçınmıştır. Bunun yerine yerinden edilmiş kişiler resmi söylemde sosyo-ekonomik kategoriler olan 'yoksul' ve 'işsiz' gibi tabirle sınıflandırılmıştır.

Söylemsel alandaki tüm bu dayatmalar karşısında TESEV'in çalışması özellikle iki noktada devletin resmi söylemine yönelik şiddetli bir eleştiri gibi gözüküyor. Bunlardan ilki sorunun 'yerinden olma' değil 'zorunlu göç' olarak tanımlanması, ikincisi ise zorunlu göçe maruz kalanların 'Kürt' olduklarının vurgulanmasıdır.

a. 'Zorunlu Göç'ten Bahsetmek

TESEV yerinden olma/edilme meselesinin yeni tanımı olarak 'zorunlu göç' tabirini gündeme taşıyarak ve böylece devleti bu göçe zorlayan baskıcı gücün hazırlayıcısı ve faili olmakla suçlayarak meseleyi yeni bir söylemsel alana taşımaya çalıştı. Bunu yaparken yerinden edilmiş kişilerin ifadelerini kanıt olarak gösterdi. Zira görüşülen yerinden edilmiş kişiler yerlerinden edilmeden önce "asker ve jandarma tarafından köylerini (birkaç saatle birkaç gün arasında değişen) kısa bir zaman içerisinde boşaltmaları için uyarıldıklarını" beyan ediyorlardı. Yine görüşülen kişiler köylerinin boşaltılmasının gerekçesini korucu olmayı reddetmeleri veya askerler tarafından PKK'ye destek vermekle suçlanmaları olarak belirtiyorlardı. Türkiye'de köy boşaltmalarının yoğunlaştığı 1991-1995 dönemine dair birçok üst düzey askeri yetkilinin beyanları da aslında yerlerinden edilmiş kişilerin bu açıkla-

malarını doğrular nitelikteydi. TSK'nın önde gelen komutanları 90'lı yılların başından itibaren artık sadece dağdaki savaş ile bitirilemeyeceğini anladıkları PKK'nın destek ve tedarik yollarını ortadan kaldırmayı örgütü yok etmek için başlıca strateji olarak benimsediklerini açıkça ifade ediyorlar (Cemal, 2003). Hiç şüphesiz TSK'nın strateji değişikliğine gittiği ve bir yandan yeni helikopterler ve ekipmanla silahlanıp özel timler kurduğu ve operasyonları sınır ötesine kaydırduğu bu yıllar sadece köy boşaltmalarıyla değil aynı zamanda bölgede yaşanan ve sayıları binlerle ifade edilen 'faili meçhul' cinayetlerle, kanlı biçimde bastırılmaya çalışılan ve Serhildanlara dönüşen Newrozlar ve gerillaların ve Kürt aydınların cenaze törenleriyle hafızalara kazınmıştı. Köy boşaltmaları işte tam da bu dönemlerde önce dağlardan köylere, sonra da kasaba ve şehirlere yayılan ve sınırların ötesine taşan TSK'nın yeni kapsamlı savaş stratejisinin bir parçası olarak uygulandı. TESEV'in liberal akademisyenleri zorunlu göçün yoğun olarak uygulandığı dönemdeki bu birbiriyle örtüşen tarihsel süreçlere çok vurgu yapmasalar da gerek yerinden edilmiş kişilerin gerekse dönemin askeri yetkililerinin beyanlarını köy boşaltmalarının arkasında yatan gerçeklerin kanıtı olarak değerlendirdi. Pek tabii, sorunun bundan böyle 'yerinden olma' değil 'zorunlu göç' olarak tanımlanması ve ele alınması köy boşaltmalarıyla ilgili herhangi bir sorumluluk üstlenmeyen ve olayların faili olarak PKK dışında herhangi bir göçe zorlayıcı güçten bahsetmeyen devletin resmi söylemine ve bu söylemi sahiplenen bürokratlar, askerler ve diğer yetkililere karşı radikal bir eleştiri olarak görüldü. Zira sorunla ilgili devletin resmi söylem ve yazışmalarında bölgedeki 'boşalmış köyler' ve 'yerinden olmuş' kişilerden bahsediliyor, 'boşaltılmış köyler' ve 'yerinden edilmiş' kişiler gibi tabirlerin kullanılmasından ısrarla kaçınılıyordu. TESEV'in çalışmasının geniş bir bölümü ise işte bu söylemsel ayrımı ele almıştı. TESEV konuyla ilgili hazırladığı kitap ve raporda kendilerinin ortaya attığı ve meselenin bundan böyle 'boşaltılmış köyler' ve 'yerinden edilmiş' kişiler tabirleri ile anlaşılması gerektiği vurgusunu sık sık tekrarlayarak bunu devletin resmi söylemine karşı en radikal eleştirilerinden biri olarak gösteriyordu.

Aslında TESEV'in burada yaptığı, meseleyi Birleşmiş Milletler'in "Ülke İçinde Yerinden Olma Sorunu Konusunda Yol Gösterici İlkeler" başlığı altında tanımladığı biçimde ele alıp Türkiye özeline uygulamaktan ibaretti. Birleşmiş Milletler'in bu bahsi geçen metninde yer alan Yol Gösterici İlkeler'in "Kapsam ve Amaç" bölümünde, ülke içinde yerinden olmuş kişiler; "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır" şeklinde tanımlanmıştır (BM, 2005). Türk devleti ise bu tanıma kabul etmekle beraber Türkiye'deki 'yerinden olma' sorununu yorumlarken bu soruna yol açan 'zorlama' ve 'zorunluluk' vurgularını kaldırmıştır. Dolayısıyla TESEV'in BM'nin yaptığı tanım ışığında hazırladığı kitap

ve rapor boyunca meseleyi ‘zorunlu göç’ veya ‘yerinden edilme’ meselesi olarak tanımlaması ve böylece devleti ‘yanlış ve yanıltıcı’ ifadeler kullanmakla itham etmesi devlet yetkilileri tarafından kabul edilemez bulunmuş ve resmi ve gayriresmi biçimlerde TESEV ‘gerçekleri çarpıtmak’ ve ‘vatan hainliği yapmak’ gibi suçlamalara maruz kalmıştır. Ne var ki, TESEV’in kendi çalışmasını AB ve BM gibi uluslararası yaptırım gücü olan kurumların sorunla ilgili tanım ve ilkelerine dayandırması çalışmanın etkili ve bağlayıcı olmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan, daha ileride daha ayrıntılı değineceğim gibi TESEV’in BM’nin tanım ve ilkelerinin çerçevesi içinden konuşması, hazırlanan zorunlu göç çalışmasının hem gücü hem de zayıflığı ve eksikliği olmuştur. Zira arkasını BM’ye yaslaması bir yandan çalışmanın ses getirmesine yardımcı olurken bir yandan da Türkiye’nin özel tarihsel ve siyasal koşulları içinde şekillenen zorunlu göçlerin Kürt sorununa dair karmaşık ve özgün siyasal, tarihsel ve toplumsal gerçeklerle olan ilişkisini ortaya koymakta, Kürt hareketinin sıradan hak taleplerinin ötesine geçen siyasal varlığı ve etkinliğini yeterince görüp analiz etmekte ve BM’nin asla sorunsallaştırmadığı ulus-devlet sistemi ve neo-liberal kapitalist sermaye ilişkilerinin yarattığı eşitsizliklerin zorunlu göçe maruz kalanlar üzerindeki olumsuz etkilerini göstermekte eksik, yetersiz ve hatta inkârcı bir tutum sergilemesine yol açmıştır.

b. Kürtlükten Etnik ve Kültürel Bir Kimlik Olarak Bahsetmek

TESEV’in zorunlu göç çalışmasının devlet söylemine yönelik ikinci eleştirisi, çalışmayı hazırlayanların zorunlu göçe maruz kalanları tanımlarken bu toplulukların etnik ve kültürel kimlik kategorilerine yani Kürtlüklerine vurgu yapmaları ve zorunlu göçle yerlerinden edilen nüfusun büyük bölümünün Kürt olduğunun altını çizmeleri oldu. Şüphesiz, TESEV burada Kürtleri meşru bir etnik kimlik olarak tanımlarken bir yandan onları zorunlu göçün ‘mağdurları’ olarak ortaya koyuyor ve böylece Kürtleri hükümet ve sivil toplum politikalarının meşru hedefi olan ‘sorunlu’ bir nüfus grubu olarak tasarlamış ve üretmiş oluyordu.

Elbette, TESEV gibi görünüşte ‘tarafsız’ bir kurum tarafından dillendirilen Kürtlük vurgusu devlet bürokratlarının ve ordu mensuplarının cumhuriyetin kurulduğu 1923’ten bu yana inkâr ettikleri Kürt olgusunu tanıması bakımından devlet söylemine karşı kapsamlı bir eleştiri olarak okunabilir. Zira yıllar boyunca devletin disipline edici ve normalleştirici söylemi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan herkes ‘Türk’ olarak tanımlanmış, kendilerini başka etnik, kültürel veya siyasal aidiyetlerle tanımlayanlar ‘Türklükten sapmış’, anormal ve düzeltilmesi gereken, düzeltilmiyor ise de yok edilmesi uygun düşen gruplar olarak değerlendirilmişti. Dolayısıyla Kürtlük ve Kürtlük üzerinden yürüyen siyaset Türk devleti tarafından her zaman devletin varlığı ve bekası için bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştı. TESEV’in Kürtlük vurgusunun devletin yaklaşımından ayrıldığı nokta Kürtlerin devletin ve milletin bekası için bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaması yönündedir. Ne var ki, Kürtler TESEV’in raporunda yine de ‘sorunlu’ ve

'düzeltmesi gereken' bir nüfus grubu olarak tanımlanmıştır. Ancak bu kez sorunun tanımı farklıdır. Sorun devletin yıllar boyunca ısrar ettiği gibi Kürtlüğün Türklükten bir sapma olması değil Kürtlerin devletin bu anlayışı yüzünden dışlanması, yoksul ve eğitimsiz kalması, sonuç olarak dağa çıkmak, köylerinden kovulmak ve psikolojik yıkım gibi durumlarla karşı karşıya kalmasıdır. Devlet tarafından 'asi' olarak tanımlanan Kürtlük kategorisi bu kez liberal entelektüeller tarafından 'mağdur' olarak tanımlanmıştır. Bu 'mağduriyetin' giderilmesi için de zorunlu göç 'mağdurlarının' uğradıkları zararlar tazmin edilmeli, 'az gelişmiş' olan bölgeye sosyal ve ekonomik yatırımlar yapılmalı, 'travma' yaşayanlar psikolojik tedavi görmelidir. Kürtlüğün yine adeta patolojik bir sorunla ilişkilendirilmesi ve Kürtlük kategorisinin bu kez giderilmesi gereken bir 'mağduriyet' üzerinden üretilmesi şüphesiz mağdur olanı mağdur edenin insafına ve anlayışına bağımlı kılan liberal anlayışın sınırlarını göstermesi açısından çarpıcıdır. TESEV'in çalışmasını hazırlayanların dağa çıkmış ancak 'suç işlememiş' PKK'lilerin 'affedilerek topluma kazandırılması' gerekliliğine dair beyanları herhalde bu anlayışın en çarpıcı tezahürüdür (TESEV, 2006: 277). Burada, dağa çıkan Kürtler suçun tanımını yapan Türk devletinin insafına ve affına muhtaç olarak resmedilmiştir, tıpkı zorunlu göçten 'mağdur' olan Kürtlerin onları göçe zorlayan devletin göstereceği şefkat uyarınca ödeyeceği tazminata muhtaç pasif aktörler olarak tahayyül edilmesi gibi.

Liberalizmin 'iyilik' anlayışının bu mağduru egemene tabi kılan zihniyetten muzdarip olmasına şaşmamalı. Zira liberal sivil toplumun ulus-devletin bütünlüğü ve sermayenin son derece eşitsiz bir gelir dağılımı pahasına serbestçe akışı ile alıp veremediği yoktur. Hatta liberalizmin çoğulcu görüntüsünün ardında daha sonra ayrıntılı bir biçimde ele alacağım 'Türkiyelilik' kimliği üzerinden tekçiliği yücelten bir milliyetçiliği ve şüphesiz kapitalist sermaye gücüyle kurduğu yakın bir işbirliği vardır. Zaten TESEV'in zorunlu göç çalışmasının sonuç kısmında ortaya koyduğu çözüm önerileri de bunun bir yansımasıdır. Ne TESEV ne de kendilerini Türkiye'nin en liberal aydınları olarak gören birtakım akademisyenler ve köşe yazarları asla Kürtlerin Türklerle birlikte devlet egemenliğini ve iktidarını paylaşmasından ve ayrıca yaşadıkları bölgelerde kendi kendilerini yönetme imkânlarına sahip olmalarından söz etmez. Onlara göre sorun bugüne kadar toplumsal ve ekonomik süreçlerden güvenlik tehdidi gerekçesiyle dışlanan Kürtlerin daha önce Türk devleti ve sermayesi tarafından oluşturulmuş toplumsal ve ekonomik sisteme 'entegre' edilmesi, iş gücü ve tüketici olarak kapitalist döngüye katılması ve 'topluma kazandırılmasıdır'. Amaç bir güvenlik tehdidi olarak topluma 'yük' olan ve 'sorun' teşkil eden bir nüfusu alıp terbiye etmek ve hâlihazırdaki siyasal ve ekonomik düzen için verimli ve işe yarar hale getirmektir. Liberalizmin uzlaşmadan anladığı işte tam da budur: Mağdurların siyasi mücadeleden vazgeçip onları mağdur edenler lehine işlemekte olan hukuki, toplumsal ve ekonomik ilişkiler ağına 'haklar ve ödevlerde eşitlik' adı altında koşulsuz bir biçimde tâbi olması.

3. Devletin Söylemi ile TESEV'in ve Liberallerin Söyleminin Örtüstüğü Noktalar

Kısacası liberal proje özünde ulus-devlet milliyetçiliğini, ulus-devletin hukuk yapma ve şiddet tekeline sahip olma hakkını ve neo-liberal kapitalizmin siyasal ve sendikal örgütlenmenin önünü tıkayan, sosyal adalete yatırım yapmak yerine zengini daha zengin kılmayı gelişme modeli olarak benimseyen anlayışını sorgulamaz. Örneğin ileride zorunlu göçe maruz kalan kadınların deneyimlerinin daha yakından incelendiği bölümde de görüleceği üzere, yerinden edilerek tamamen mülksüzleştirilmiş bir kesimin her türlü sosyal güvenlik imkânından yoksun biçimde ve belki de karın tokluğuna emeğini 'zorunlu' olarak satmak durumunda kalmasına yol açan neo-liberal sermaye düzeni karşısında liberal demokratik projenin toplumsal adalete dair tahayyülü devletin zorunlu göç mağdurlarına tazminat ödemesi talebinden öteye geçmez. Bu anlamda liberal projenin toplumsal adalete dair eşitlikçi, sosyalist ya da anarşist, özgürlükçü, yerel otonomiye ve iktidar paylaşımına dayanan daha birçok başka projeyi aktif bir çabayla marjinalize ederek görünmez kıldığının altını çizmek gerekir. Zorunlu göç sorununu Kürt hareketinin siyasal mücadele tarihinden koparıp üstüne üstlük sorunun çözümünü de bir maddi tazminat, psikolojik rehabilitasyon ve toplumsal uzlaş ve entegrasyona indirgeyen liberal hümanist projenin, aslına bakılırsa etkinliğini toplumun her kesimine yaymayı ve evvelce dışlanan nüfusları emek, üretim ve tüketim süreçlerine dâhil ederek güçlenmeyi amaç edinen çağdaş devlet mekanizmasıyla tam bir işbirliği içinde olduğu görülebilir. Bu anlamda TESEV'in zorunlu göç çalışmasının kabul görmesinin bir başka nedeninin de Türkiye'de devletin özellikle AB süreci ve AKP iktidarıyla beraber yaşadığı liberal dönüşümlere denk düşmesi olduğu söylenebilir. Zira çağdaş devlet, gücünü, artık koyduğu kurallara ve normlara uymayanları mutlak olarak ötekileştirip dışlamak ve cezalandırmaktan değil, normu bir miktar esneterek hem nüfusun tamamını hem de tek tek her bireyleri mümkün olduğunca ulus-devletin kontrol alanına ve sermaye düzenine dâhil edebilmekten almaktadır.

Şüphesiz, böylesi bir liberal dönüşüm süreci Türkiye için oldukça yenidir. Ve iktidara dair bu yeni tasarı beraberinde elden geçirilerek yenilenmiş bir tarih, kimlik ve idare anlayışını gerektirmektedir. İşte bu bölümde TESEV'in tam da bu ihtiyaçları karşılamak üzere desteklediği 'yeni Türkiye tarihi' anlayışını, yeniden gündeme taşıdığı 'Türkiyeli' kimliği tartışmasını ve bu liberal toplum tasarısının adalete ve eşitliğe dair başka siyasal proje ve çözümleri nasıl dışarıda bırakıp görünmez kıldığını eleştirel bir biçimde ele alacağım.

a. Türkiyelilik Tartışması ve Yeni Türkiye Tarihi

TESEV, yerlerinden edilen nüfusu 'Kürtler' olarak tanımlayarak devleti sadece 'Kürt gerçekliğini' tanınamamakla ve yerinden olma sorununu yanlış ve yanıltıcı bir biçimde aktarmakla eleştirmiyordu. TESEV'in zorunlu göç sorununa dair geliştirdiği karşı-anlatı aynı zamanda cumhuriyetin kuruluşundan beri varlıkları görmezden gelinen Kürtlerin Türkiye'deki tarihini baştan aşağı yeniden

ele almak ve resmi tarihe karşı yeni bir Türkiye tarihi yazmak gerekliliğini de beraberinde getiriyordu. Zira Kürtlüğün bir etnik ve kültürel kategori olarak tanınması Türklüğün de yeniden gözden geçirilmesi anlamına geliyordu ve bu noktada TESEV ve liberal aydınlar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının yeni ve çoğulcu tanımı olarak 'Türkiyelilik' kimliğinin savunusunu yapıyordu. Bu yaklaşıma göre, Türkiyelilik kimliği, kültürel haklarının tanınması aracılığıyla Kürtlerin, Alevilerin, Zazaların, Çerkezlerin, Lazların ve diğer 'azınlıkların' ulusal kimliğe dâhil olmasını sağlayacaktı.

İşte tam bu noktada, Türkiye vatandaşlığının kendilerine göre daha 'doğru', 'geniş kapsamlı' ve 'çoğulcu' bir tanımını öneren liberal entelektüel ve yazarlar Türkleri, Türkiye tarihinin yegâne siyasi aktörü olarak gören resmi tarih anlayışına karşı çıkıyorlardı. Onlara göre Türkiye'de yaşayan ve Türklük ve Sünni İslam dışındaki etnik ve dini kimliklere mensup olanlar cumhuriyetin kuruluşundan beri yok sayılmış, bastırılmış ve susturulmuştu. Yeni ve liberal Türkiye tarihi ise resmi tarih anlayışını eleştiren ve ezilen, bastırılan azınlıkların tarihteki varlıklarını görünür kılan bir karşı-anlatı olarak ortaya atılıyordu. Liberal tarihçi ve entelektüellere göre Türkiye'nin farklı etnik ve dini kimliklerden oluşan çok kültürlü yapısını başından beri inkâr eden Kemalist cumhuriyet, bu çoğulcu ve kozmopolit yapıyı tahrip eden 'başarısız bir proje' olmuştu. Bu anlamda liberal tarihçi ve yazarlar kendilerini bazen zımnın bazen de açıkça devletin baskıcı ve hâkim tarih anlatısı karşısında halkın ve sıradan insanların 'gerçeklerini' ortaya koyan muhalif güçler olarak tanımlıyordu. Örneğin TESEV'in zorunlu göç çalışmasının hazırlayıcılarından Dilek Kurban kendisiyle konuyla ilgili yapılan bir röportajda şöyle diyordu: "Bugüne dek bize anlatılanlar, devletin ürettiği hikâyeler. Oysa bu kez mağdurlar konuştu, onların kendi sesleri, *gerçek* hikâyeleri yansıdı devletin yaptırdığı raporun bulgularına. Yerinden edilmişlerin anlatıları ilk kez resmi kayda geçti. Şimdi biz, o anlatıları devletin kendi raporundan okuma hakkımızı talep etmeliyiz" (Kurban, 2006).⁵

Görüldüğü gibi bu anlayışa göre Türkiye Cumhuriyeti'nin biri 'doğru' biri de 'yanlış' iki tarihi ve dolayısıyla Türkiye'nin ulusal kimliğine dair biri 'doğru' biri de 'yanlış' iki karşıt anlayış vardır. Ve bu noktada devlet yanlışını kabul edip doğru yolu bulmalıdır. Hâlbuki Foucault'nun da gösterdiği gibi tarihsel bilgi, içinde bulunulan siyasal ve toplumsal koşullara ve ihtiyaçlara göre bugünden geçmişe bakarak tekrar tekrar yeniden yazılan bir anlatıdır (Foucault, 1982). Başka bir deyişle tarih bir bilgi kaynağı değil geçmişe dair bilginin siyasal ihtiyaçlara göre üretildiği bir mekanizmadır. Bu anlamda TESEV'in çalışmasının temsil ettiğini iddia ettiği 'halkın gerçek hikâyeleri' aslında tam da TESEV ve benzeri görüşteki liberal entelektüellerin zihinlerinde tasarladıkları geçmişteki suçlarından arınmış, yeni, saf ve temiz, liberal, çoğulcu, kozmopolit bir Türkiyelilik kimliğine dair fanteziyi desteklemeye hizmet edecek şekilde yansıtılmıştır. Kaldı ki, çalışmasının 'bilimsel' ve 'objektif' olduğunu

5 Vurgu bana aittir.

yeri her geldiğinde vurgulayan ve bu bilimselliğine ve objektifliğine dayanak olarak 'halkın gerçek hikâyelerini' aktardığını iddia eden TESEV'in konuyla ilgili kitap ve raporu hazırlarken bu 'gerçekler'den bazılarını yansıtmayı tercih edip bazılarını hasıraltı ettiği, görüşülen kişilerin bazı sorunlarını öne çıkarırken bazılarını yok saydığı ortadadır. Hepsi de zorunlu göçe yol açan nedenler arasında yer alan ve sorun olmayı sürdüren kamusal alanda Kürtçe konuşma ve Kürtçe eğitim-öğretim yapma üzerindeki yasaklara ve silahlı çatışmanın devletin 'af' anlayışıyla çözülemeyeceğine dair Kürt hareketinin temel eleştirilerini dile getirmemiş olma ihtimali olmayan halkın -en azından belli bir kesimi- nedense TESEV'in 'objektif' ve 'bilimsel' çalışmasında sesini duyurma imkânı bulamamıştır. Yine neo-liberal kapitalizmin doğurduğu yapısal eşitsizliklere dair 'gerçekleri' eleştiren halk kesimlerine de TESEV'in çalışmalarında rastlanamamaktadır. Kısacası objektiflik ve bilimsellik iddiası vurgulandığının aksine siyaseten tarafsızlık anlamına gelmez. Tam tersine, objektiflik ve bilimsellik iddiası, üretilen bilginin söylemsel alandaki iktidarını pekiştirmek için başvurulmuş bir stratejidir. Bu anlamda, TESEV'in 'objektif' ve 'bilimsel' bir sivil toplum kuruluşu olmaktan ziyade dayandığı yeni tarihsellik anlayışı ve göstermeyi seçtiği 'halkın gerçekleri' aracılığıyla kendi siyasi programını ve çözüm önerilerini öne çıkarma mücadelesinde olan politik bir aktör olarak tanımlanması daha yerinde olacaktır. Peki nedir TESEV'in ve son yıllarda birçok liberal aydınının öne çıkardığı bu siyasi proje?

Toplumsal uzlaşmayı, başka bir deyişle toplumsal adaleti tesis edebilmek için liberal aydınlar Türk vatandaşlığının kapsamının Kürtlüğün resmi bir kültürel azınlık olarak tanınması aracılığıyla genişletilmesini ve bu projenin sonucunda Türkiye üzerinde yaşayan halkların bundan böyle Türk değil Türkiyeli olarak tanımlanmasını öneriyor. Dolayısıyla bu öneriye göre Kürtler ancak bu genişletilmiş Türkiyelilik kimliğine tabi olmayı kabul etmeleri karşılığında devletçe resmen tanınacak bir nüfus grubu olarak görülüyor. Kuşkusuz, devletçe tanınmak uğruna bu genişletilmiş vatandaşlık tanımına tabi olmak şartı toplumsal uzlaşının ve adaletin sağlanmasına dair başka projeleri, örneğin Türkler ve Kürtlerin egemenlik paylaşımını veya Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kendi kendilerini yönetme imkânını edinmesi gibi ihtimalleri perdeliyor ve görünmez kılıyor. Bu noktada, liberal projenin Kürtleri devletin kurucu unsuru ve devlet iktidarını paylaşan bir güç olarak tahayyül etmek yerine, Türk devletini ve Türk kimliğini çoğulcu ve kozmopolit yeni Türkiyelilik kimliği altında aklamayı ve Kürtleri de bu yeni çoğulcu kimlik kategorisine dâhil etmeyi amaçladığı söylenebilir.

Kuşkusuz, bu çoğulcu ve kozmopolit Türkiyelilik projesi liberallerin zamansallık algıları ile yakından ilişkilidir. Zira liberaller, bir yandan Türk devletini halkın çokkültürlü ve çoğulcu yapısını tarih boyunca gerek inkâr ederek gerekse şiddetle bastırarak sindirmeye çalışmakla suçlarken aslında gelecekteki Türkiye için aklanmış, saf ve temiz bir başlangıç tasarlamaktalar. TESEV'in çalışmasını hazırlayan yazarlar gibi birçok liberal aydın da bölgede yüz binleri göçe zorlayan devletin geçmişte yaptıklarını bir 'utanç' ve 'onur kırıcı bir

davranış' olarak tanımlayıp toplumsal uzlaşa için devletin toplum önünde resmen özür dilemesini talep ediyorlar. TESEV'in zorunlu göç kitabının çözüm önerileri bölümünde toplumsal uzlaşının gerçekleştirilmesi için "OHAL döneminde bölgede yaşanan köy boşaltmalarının anayasal hakların ihlali niteliğinde olduğunun hükümet tarafından açıkça kabul edilmesi ve yerinden edilme sürecinde meydana gelen ve devletin sorumlu olduğu insan hakları ihlallerinin yine hükümet tarafından kamuoyu önünde kabullenilmesi" (TESEV, 2006: 283) gerektiği açıkça dile getiriliyor. TESEV demokratikleşme programının başında yer alan Etyen Mahçupyan da zorunlu göç çalışması için kaleme aldığı önsöz yazısında Türk devletinin Kürt soruna dair çarpık yaklaşımının "dar ve devletçi bir milliyetçilik çerçevesinde oluşan resmi vatandaşlık kimliğinden" kaynaklandığının altını çizdikten sonra sorunları görünmez kılan bu anlayışın devlet siyasetini tıkadığını ifade ediyor. Mahçupyan sözlerini "zorunlu göçün beklenmedik bir doğal afet olmayıp, bizzat bizlerin, yani sivil toplumun, payının da olduğu onur kırıcı bir toplumsal başarısızlık olduğunun farkına varmakta yarar var" (s. 7) diyerek sürdürüyor. Ona göre çözüm "Türkiye'de farklı kimlikler arasındaki manevi bağa oluşturacak güven ortamının sağlanmasından" geçiyor.

Tüm bu açıklamalarda ortak olan birkaç çarpıcı nokta var. Bunlardan ilki geçmişte yapılan yanlışların sorumluluğunun üstlenilmesine yapılan vurgu. Şüphesiz burada geçmişte işlenen suçların ve yapılan yanlışların sorumluluğunun üstlenilmesi ve özrünün dilenmesine yüklenen siyasi bir misyon var: Geçmişte yaşanan zulüm ve acıların ağır yükünden ve sorumluluğundan kurtulmak ve içinde yaşadığımız şu anı, şimdiki zamanı ve ulusu bir bütün olarak aklamak. Zira devlet geçmişte yaptıklarının hesabını verip sorunlara dair sorumluluğunu üstlendiği takdirde tam da liberal aydınların arzu ettiği temiz ve aklanmış gelecek düşü için şimdi, şu anda beyaz bir sayfa açmak söz konusu olabilecek. Farklı kimliklerden gelen insanları aynı toprakları paylaşmak ve ortak çıkar üzerinden Türkiyeli olmak adı altında yeniden buluşturmak da ancak geçmişin yükünden kurtulduktan sonra açılacak bu 'beyaz sayfa' sayesinde mümkün olacak.

Muhtemelen liberal aydınlarımızın da esin kaynağı olan ve daha önce benzerleri Amerikalıların Kızılderililer ve Siyahlardan veya Avustralyalıların Aborjinlerden özür dilemesi örneklerinde görülen temiz bir gelecek için geçmiş mezalimlerden dolayı ayıbını kabul edip yola devam etme politikası kuşkusuz geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkiye dair ideolojik bir anlayışa dayanıyor. Elizabeth Povinelli'nin işaret ettiği gibi liberal zaman algısı, geçmişin şu an ve gelecek üzerindeki sürekli etkisini göz ardı ederek geçmiş, şimdiki ve geleceği birbirleri üzerinde etkisi olmayan ayrı ve bağımsız birimleşmiş gibi varsayıyor.⁶ Liberal ideolojinin bu çarpık zaman algısı da adeta bir

6 Liberal çoğulcu söylemde geçmişin, şimdiden ve gelecekte ayrıştırılması meselesine dair ayrıntılı bir analiz için Elizabeth Povinelli'nin, çevirisini benim yaptığım ve Siyahi Dergisi'nin 9. sayısında yayımlanan "Utanmaksızın: Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve 'Yeni' Kültürel Tek Yanlılık" başlıklı makalesine bakılabilir. Türkiye'deki Kürt sorunuyla da ilişkilendirilebilecek önemli tespitlerin bulunduğu bu makaleye www.davetsizmisafir.org'dan da ulaşılabilir.

özür ve bir tazminat yasası aracılığıyla geçmiş defterleri kapatmanın mümkün olduğu sanısını yaratıyor. Amerika'nın eski dışişleri bakanı Condeleezza Rice, kendisine Amerika'daki siyahlara geçmişte yapılan ayrımcılıklar hakkındaki fikri sorulduğunda "geçmişteki acıları tekrar tekrar hatırlatmanın yararsız olduğunu; Amerika'nın geçmişin karanlığına değil geleceğin aydınlığına baktığını" söylemişti. Hâlbuki Amerika'daki Kızılderililerle Siyahların ve Avustralya'daki Aborjinlerin yaşamları ve tüm varlıkları sömürgeci güçler tarafından yüzyıllar boyunca gasp edildikten sonra gelen özür ve ödenen tazminat, çoktan mülksüzleştirilmiş ve yoksullaştırılmış Kızılderililerin Siyahların ve Aborjinlerin bugünkü yoksul, yardıma muhtaç ve oldukça kötü çalışma koşulları altında ve en düşük ücretler karşılığında emeklerini satmak zorunda bırakılan hallerini değiştirmemiştir. Zorunlu göç sonrası büyükşehirliere gelen Kürtler de benzeri bir durumla karşı karşıyadır. Evleri yakılıp ellerinden her şeyleri alınarak yollara sürülen bu insanlar mülksüzleştirilmiş, yoksullaştırılmış, önceden hiçbir toplumsal ve ailevi bağlantıları ve destek imkânları bulunmayan şehirlerde yaşamaya mecbur kalmışlardır. Zorunlu göçe maruz kalanlardan dilenecek özür ve onlara ödenecek tazminat, yerinden edilen bu insanların sürekli yoksulluk, sürekli yardıma ve dolayısıyla devlete ve yardım kuruluşlarına bağımlılık ve sürekli en kötü işlerde sorgusuz sualsiz çalışma mecburiyetinde olmakla geçen karanlık yaşamlarını değil ancak devletin ve pek duyarlı liberal aydınların vicdanını aydınlatıp rahatlatmaya yaramaktadır. Özür ve tazminat, hakiki anlamda toplumsal adaleti tesis etmeye değil yoksulluğu ve yoksunluğu süreklileştiren zorunlu göç sorununu unutturmaya, geçmişin hatırlanmak istenmeyen tozlu sayfalarına hapsetmeye hizmet eden stratejilerdir.

Toplumsal uzlaşa adı altında geçmişin unutturulmasının, sadece geçmişte yaşananlardan dolayı bugün sürmekte olan ve yapısal değişiklikler olmazsa gelecekte de sürecek sorunların üzerinin örtülmesine değil aynı zamanda Kürt hareketinin tüm bir mücadele tarihinin, geçmişten gelen talep ve beklentilerinin de yok sayılmasına hizmet ettiğini vurgulamak gerekir. Zira TESEV ve liberal aydınların birçoğuna göre Kürtlerin Türklerden farklı meşru bir kültürel ve etnik kimlik olarak tanınması yoluyla gerçekleşecek toplumsal uzlaşa ancak ve ancak Türk devletinin kanatları altında gerçekleşebilecek bir süreçtir. Bu da Kürt hareketinin kendisine yıllarca şiddet ve baskı uygulayan, köyleri boşaltıp evleri yakan, zorunlu göçlerle Kürtleri yerinden yurdundan eden Türk devletini tek şiddet tekeli, tek hukuk yapıcı kurum ve tek otorite olarak tanıması anlamına gelmektedir. Bu anlamda liberal projenin önerileri bir yandan Türk vatandaşlığına dair algı ve kapsamın genişletilmesinin gerekliliğini vurgularken bir yandan da üniter ulus-devleti normları ve hukuku belirleyen tek model olarak dayatmaktadır. Bu noktada devletin ve liberal çoğulculuk yanlısı aydınların ve sivil toplum kuruluşlarının son kertede aynı tekçi ulus-devlet anlayışında, aynı ulusal kimlik algısında ve ulusal çıkarları ve hayalleri paylaşmanın gerekliliğine dair aynı inançta buluştukları görülmektedir. Elizabeth Povinelli'nin de vurguladığı gibi "liberaller, azınlıkların farklılıklarını ve haklarını ancak bu farklılıkları yeni, aşkın ve tekçi bir

ulus çatısı altında buluşturmak maksadıyla meşru olarak görür ve tanır. Dolayısıyla kimse liberal çoğulculuk söylemi ve fantezisinin kendine özgü bir ulus algısı ve bu algıyı besleyen bir milliyetçilik anlayışının olmadığını düşünmemelidir” (Povinelli, 1998).

İşte böylesi bir liberal milliyetçiliğin tezahürü olarak TESEV'in çalışmasını hazırlayan yazarlar kitap boyunca toplumsal uzlaşının sağlanmasının devletin geçmişteki yanlışlarını kabul edip sorumluluk üstlenmesi kadar PKK üyelerinin koşulsuz bir biçimde silah bırakıp teslim olmasına bağlı olduğunu vurgulamışlardır. Daha önce de dile getirdiğim gibi TESEV'in çalışmasının sunduğu çözüm önerilerinden biri “PKK üyelerinin silahsızlandırıldıktan sonra bunların arasında suç işlememiş olanların topluma kazandırılmalarının önünün açılması için yasal düzenlemenin uygulanabilirliğinin incelenmesidir” (TESEV, 2006: 277).

Şüphesiz burada neyin suç kimin suçlu olduğunun tanımını yapan güç Türk devleti olarak öngörülmüştür. Silahı bırakması ve operasyonlara son vermesi beklenen de Türk askeri değil tek taraflı olarak PKK üyesidir. Bu noktada dağdaki gerillanın yürüttüğü mücadelenin suç olduğuna kanaat getirip devletten af dilemesi beklenmektedir. Peki, eğer bu bir suç idiyse bunca mücadele niye verilmiştir? Dağdaki gerillayı buna ikna etmek zaten pek gerçekçi bir yaklaşım gibi gözükmemektedir. Kaldı ki, öncelikli mesele Kürt sorunundaki çözüm-süzlüğün bir sonucu olarak ortaya çıkan PKK'nin silahsızlandırılıp silahsızlandırılmaması değildir. Öncelikle atılması gereken adım Kürt sorununun nedenlerinin ortadan kaldırılıp silahlı çatışmanın kendiliğinden gereksiz kılınmasıdır. Oysa liberal proje Kürt sorununun çözümünde önceliği PKK'nin silahsızlandırılmasına vererek bu karmaşık tarihsel ve siyasal sorunu bir af meselesine indirgemekte ve böylece yaşanan çatışmaların nedenlerine dokunmaksızın geçmişte olanları bir suç olarak tanımlayıp rafa kaldırmayı tasarlamaktadır. Bu noktada daha önce de bahsettiğim liberal uzlaş politikalarının devletlere karşı yürütülen siyasi hareketlerin tüm bir mücadele tarihini yok sayan stratejisi daha da belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Liberal proje Kürt hareketinden bugüne kadarki tüm kazanımlarından vazgeçip son kerte de devletin belirleyeceği koşulları kabul etmesi ve teslim olmasını ve geçmişten beri verilen ve halen sürmekte olan tüm mücadelesini bir kenara bırakmasını beklemektedir. Hâlbuki genelde Kürt sorununun özelde de zorunlu göçün bugün hem geniş halk kitleleri hem de liberal aydınlar tarafından bu kadar çok tartışılabilir olması bile her şeyden önce Kürt hareketinin bir kazanımıdır. Ancak bu kazanımlar sayesinde söz söyleyebilen liberal aydınlar ise Kürtlerden geçmişteki acılarını da geçmişteki mücadelelerini de unutup inkâr etmelerini ve onlar için öngördükleri ‘topluma kazandırma’ projesine dâhil olmalarını salık vermekteler.

Bu noktada liberal sivil toplumun kullandığı ‘topluma kazandırma’ tabirinin de tahakkümcü boyutlarına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Zira şüphesiz ki, Kürtler toplumun hiç de dışında değildir. Kürtler, bir kısmı yoksul, bir kısmı işsiz, bir kısmı gerilla, bir kısmı zorunlu göçle gelen şehirlerde vasıfsız işçi

olarak ve daha birçok farklı konumda ve koşulda toplum içindeki varlıklarını ve mücadelelerini zaten sürdürmektedirler. Burada liberallerin 'topluma kazandırmak'tan kast ettikleri ise toplum içindeki varlıklarını ulus-devlet modeli ve neo-liberal sermaye düzeni ile bağdaşmayan biçimlerde sürdüren Kürtleri liberal tasarının öngördüğü bir topluma ve toplumsal projeye tâbi kılmaktır. Bu liberal toplum tasarısında Kürtlerin yeri ucuz emek gücü ve yeni tüketiciler olarak belirlenmiştir.

b. Liberal Çoğulcu Haklar Söyleminin ve Liberal Toplumsal Projenin Dışarıda Bıraktığı Sorunlar & Adaletin ve Eşitliğin Sağlanmasına Dair Başka Siyasi Projelerin Görünmez Kılınması

Bu haliyle liberallerin Kürt sorununa yaklaşımı ve TESEV'in zorunlu göç sorununa dair çözüm önerileri birçok toplumsal problemi görünmez kılarken zorunlu göçe maruz kalan Kürtleri de devletin ve sivil toplumun yardımlarına 'muhtaç', yaralı ve zarar görmüş bir kurban ve mağdur kesim olarak değerlendirmektedir. Kendi projesini en 'bilimsel' ve 'objektif' proje olarak lanse edip kendisini adeta uluslar ve kurumlar üstü bir konumda tanımlayan TESEV'in zorunlu göç çalışması bu yaklaşımıyla da toplumsal adaletin sağlanmasına dair başka siyasal girişimleri marjinalleştirme ve hatta kriminalize etme sürecine destek vermiş olmaktadır. Örneğin toplumsal uzlaşma projesi kapsamında Kürtlerin kültürel haklarının tanınması talebini dile getiren TESEV'in çözüm önerileri arasında daha önce de bahsettiğim gibi Kürt hareketinin uzun zamandan beri dillendirdiği Kürtçe eğitim-öğretim imkânlarının isteyen herkese sağlanması veya Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kürtlere siyasi anlamda daha fazla özerklik verilmesi gibi görüşlere rastlanmamaktadır.

TESEV'in zorunlu göç çalışmasını hazırlayanlardan biri olan Dilek Kurban'la TESEV'de yaptığım kişisel bir görüşmede kendisine bu ve benzeri eleştirilerimi aktardığımda Kurban öncelikle kendisinin de Dersimli bir Kürt olduğunu dile getirdi; daha sonra TESEV'in çalışmasına yönelttiğim eleştirilerin birçoğuna katıldığını ve çalışma sonunda hazırlanan kitabın kendisine göre de aslında yetersiz olduğunu söyledi. Ne var ki, anadilde eğitim veya Kürtlere özerklik gibi devletin asla kabul etmeyeceği talepleri bu çalışmada dile getiremediklerini; çünkü eğer öyle yapsalardı marjinalize olacaklarını ve bu durumda devlet tarafından muhatap alınmayacaklarını bildiklerini de sözlerine ekledi. Kurban, amaçlarının devlet tarafından da 'ciddiye alınan' bir çalışma hazırlamak olduğunu vurguladı ve ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştıklarını ifade etti. Sonuç olarak TESEV'in, yayımladığı bu çalışma aracılığıyla her ne kadar tam anlamıyla yeterli olmasa da Kürt sorununa dair söylemsel alanı biraz olsun genişlettiğini vurguladı.⁷

Ne var ki, herkes Dilek Kurban'ın bu görüşlerine katılmıyor. TESEV'in çalışmasına ve samimiyetine şüpheyle bakan birçok eleştirmen bu çalışmanın bu

7 Dilek Kurban ile kişisel görüşme, TESEV, Karaköy, Haziran 2007.

koşullar altında “elden gelen en iyi” çalışma olduğunu düşünmek bir yana TESEV'in meseleye yaklaşımının tam da Türk devletinin beklentileriyle örtüştüğünü ve devletin TESEV'i muhatap almasının Kürt hareketini marjinalleştirmek ve kriminalize etmek için başvurduğu bir strateji olduğunu iddia ediyor. Örneğin Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Nazan Üstündağ kendisiyle yaptığım kişisel görüşmede TESEV'in Kürt hareketinin tüm çaba ve kazanımlarının altını oymaya niyetlendiğini ifade etmişti.⁸ Bu eleştiriyi dile getirenlere göre TESEV'in çalışması, tam da BM ve AB'nin baskısıyla zorunlu göçe maruz kalanların sorunlarını tanımaya mecbur kaldığı sırada devletin imdadına yetişmişti. Zira TESEV'in çalışması sayesinde devletin zorunlu göçe maruz kalanların temsilcisi olarak sorunla uzun süredir ilgilenen Kürt hareketinin bileşenleri Göç-Der, İHD, DTP gibi siyasal parti ve sivil toplum kuruluşlarını muhatap almasına gerek kalmamış oluyordu. Böylece devlet Kürt hareketini yine ‘marjinal’, ‘ideolojik’ ve ‘yasadışı’ olarak tanımlamayı sürdürüp TESEV'in ‘bilimsel’ ve ‘objektif’ çalışmasını zorunlu göçe dair sorunlarla ilgilendiğini göstermek için bölgedeki vali ve kaymakamlara dağıtabilecekti.

Öte yandan daha önce de değindiğim gibi TESEV'in çalışmasında devletin örgüt üyeleri ve yandaşları için kullandığı ‘suçlu’ tanımının ve ‘yasadışı’ kategorisinin aynen kabul edilmesi de bu tanımlara her zaman karşı çıkmış olan Kürt hareketinin bileşenlerinin tüm bir siyasal projesinin bir kez daha ‘suç’ kavramıyla anılmasına ve marjinalize edilmesine hizmet ediyordu. Hâlbuki aslında, yerlerinden edilen Kürtlerin devlet tarafından göçe zorlanmalarının başlıca gerekçesi de işte bu aynı ‘yasadışılık’ ve ‘suç’ tanımlarıydı. Köylüler ‘yasadışı’ bir örgüte yardım ettikleri ‘suçlamasıyla’ köylerini terk etmeye zorlanmışlardı. Yerlerinden edilen Kürtlerin birçoğunun geldikleri büyükşehirlerde hâlâ potansiyel suçlu muamelesi görmelerinin, geçmişte örgüte yardım ettikleri iddiasıyla hâlâ polis tarafından takibe alınıp zaman zaman da soruşturmalara uğramalarının, bunların hiçbirisi olmasa bile toplumsal baskıya maruz kalma endişesiyle yerlerinden edilirken başlarına gelenleri hâlâ özgürce ifade edememelerinin temel nedeni de devletin öngördüğü yasallık zemini ve yaptığı suç ve suçlu tanıımıydı. Ne var ki, zorunlu göçün belki de en temel gerekçesi olan devletin Kürt hareketini ve PKK'yi suçlarken kullandığı yasal zeminin TESEV'in zorunlu göç çalışmasında sorgulanmak bir yana aynen kabul edildiği görülmektedir. Yani TESEV'e göre de PKK ‘yasadışı’ bir örgüttür; bu durumda PKK'ye yardım ettikleri için zorunlu göçe maruz kalanlar da ‘suçlularla işbirliği yapanlar’ olarak ortaya çıkmaktadır. Peki bu durumda TESEV'in konuya yaklaşımının zorunlu göçü Kürt köylülerinin suçlu ve işbirlikçi oldukları gerekçesine dayandıran devletten ne farkı kalmaktadır? İlginçtir ki, zorunlu göçten dolayı zarar görenlere destek olmak amacıyla yola çıktığını iddia eden TESEV, köyleri boşaltılan Kürtlerin suçlu ve işbirlikçi olmakla suçlanmasını yayımladığı çalışma boyunca sorgulamadan bırakmıştır. Belki de bu yaklaşımın bir sonu-

8 Nazan Üstündağ ile kişisel görüşme, Boğaziçi Üniversitesi, Haziran 2007.

cu olarak, devlet tarafından ‘yasadışı’ bir örgüte ve harekete yardım etmiş oldukları gerekçesiyle göçe zorlananların devletin nazarındaki ‘suçlu olma hallerinin’ göçle geldikleri yeni yerlerde de peşlerini bırakmaması ve süreklileşmesi sorunu TESEV’in çalışmasında büyük oranda es geçilmiştir. TESEV bunun yerine yine sadece meselenin sonuçlarına odaklanmayı tercih etmiş ve zorunlu göçle büyükşehirlerle gelenleri yaşadıkları yoksulluk dolayısıyla hırsızlık, yankesicilik gibi suçlara eğilimliymiş gibi gösteren anlayışı eleştirmekle yetinmiştir.

Tüm bunlar aslında neden Göç-Der’in veya İHD’nin değil de TESEV’in zorunlu göç çalışmasının –görünüşteki bir takım itirazlara rağmen- devlet tarafından muhatap alındığını açıklamaktadır. Zira liberal uzlaşa tasarısına göre nihai egemen güç her zaman ulus-devlet ve sermaye düzeni olarak kabul edilmiştir. Bu tasarıda Kürtler, devletin özrünü alabilmek için işledikleri ‘suçlardan’ dolayı ‘af’ dilemek zorunda olan; sermayeden tazminat ve yardım alabilmek içinse ‘mağdur’, ‘zarara uğramış’ ve ‘yaralanmış’ olduklarını kanıtlamakla yükümlü kılınan, kısacası devlete ve sermaye güçlerine olan tabiyetleri ve bağımlılıkları süreklileştirilen bir kesim olarak resmedilmiştir. Liberal projeye göre nasıl ki, son kertede suçun ve suçlunun tanımını devlet ve sermaye yapıyorsa, kimin tazminat alabilmek için yeterince mağdur ve yoksun olduğu da devletin ve sermayenin kriterleri uyarınca belirlenecektir. Liberallerin önerisi özetle mağduriyetin ve mağdur olanların haklarının devlet tarafından tanınması talebine dayanmaktadır.

Hâlbuki, Amerikalı siyaset felsefecisi Wendy Brown’un da açıkça belirttiği gibi mağdurluktan ileri gelen hakların tanınması üzerinden kurulan kimlikler, bu kimlik kategorilerine dâhil olanları (yani bizim örneğimizdeki yerinden edilmiş Kürtleri) özgürleştirmek bir yana, tam tersine yaralı, zarar görmüş, acı çekmiş kurbanlar ve mağdurlar olarak devletin süreklileşen korumacılığının iktidarına tabi kılar (Brown, 2002: 424). Peki mağduriyetin tanınması ve giderilmesine yönelik liberal tasarı toplumsal adalet ve uzlaşa için tek çözüm yolu mudur? Wendy Brown bir başka metninde bu soruya şöyle cevap vermektedir: “mağdur olmaktan kaynaklanan tazminatlar için yürütülen liberal aktivizm aslında bir ahlaki ve siyasi projedir ve tam da bu nedenle adaleti tesis etmeyi amaçlayan başka siyasi projelerle rekabet eder, onlara karşı çıkar ve hatta onları yerlerinden eder. Dolayısıyla kurbanların hakları için yürütülen liberal aktivizm yalnızca bir taktik değil aynı zamanda kendine özgü belli bir adalet anlayışına dayanan belli bir siyasi iktidar biçimidir” (Brown, 2004: 453). Bu da liberal ve çoğulcu projelerin iddia edildiği gibi ‘evrensel’, ‘bilimsel’, ‘objektif’ ve dolayısıyla diğer tüm tasarı ve tahayyüllerin üstünde ‘aşkın’ bir anlayış değil, kendine özgü öncelikleri olan, öznel ve taraflı bir siyasi görüş olduğu anlamına gelmektedir. Ne var ki, liberaller kendi toplum tahayyülüne rine atfettikleri ‘evrensellik’, ‘bilimsellik’, ‘objektiflik’ gibi sıfatları adaletle dair başka anlayış ve projeleri sindirmek, bastırmak ve görünmez kılmak için ihtiyaç duydukları siyasi gücü perçinlemek için kullanmaktadır.

4. Kadınların Hikâyeleri

Bu yazının başında da dile getirdiğim gibi, zorunlu göçlerle batıdaki büyükşehirlerle gelip yerleşmeden önce zorunlu askerlik yapmadıkları için Türk diliyle hiç ilişkisi olmamış olan Kürt kadınlar, bugünkü büyükşehir yaşantısında belki de sesleri en az işitilen, yaşamları baskı altına alınan ve ayrımcılığa maruz kalan toplumsal kesimdir. Ne var ki, Kürt kadınların, dil bilmemeleri, kadın olmaları ve başka özel koşulları dolayısıyla yaşadıkları birçok problem, herkes için geçerli olacak 'objektif' ve 'standart' bir vatandaşlık ve ulus tahayyül eden liberal hakları yaygınlaştırma projesinin algı ve yaklaşım sınırlarının dışında kalmıştır.

Kuşkusuz, aralarında TESEV'inin de bulunduğu ve Türk devleti ile yerinden edilmiş Kürtleri uzlaştırmayı amaçlayan liberal projelerin amacı, farklı toplumsal kesimlerin özgün yapısal sorunlarını gidermek değil 1980'lerden beri bir güvenlik tehdidi olarak görülen Kürt nüfusunu ekonomiye iş gücü ve tüketici olarak katmaya yarayacak politikalar geliştirmektir. Dolayısıyla liberaller, yerinden edilmiş Kürtleri genellikle kendi içlerinde çeşitlilik göstermeyen homojen bir kategoriymiş gibi varsayıp farklı yapısal sorunlara değinmek yerine esasta bu nüfusun büyükşehirdeki yaşamının güvence altına alınıp böylece ekonomiye dâhil edilmesine dair projelere odaklanmışlardır. Ne var ki, Kürt sorununa böylesi bir yaklaşım yerinden edilmiş kişilerin geçmişte uğradıkları zararların bugün büyükşehirde verdikleri hayatta kalma mücadelesi üzerindeki halen devam etmekte olan etkilerini göz ardı etmektedir.

Sosyolog Nazan Üstündağ'ın da ifade ettiği gibi: "Zorunlu göçlere maruz kalan Kürtler, yetkililerin, sivil toplum kuruluşlarının ve akademisyenlerin nazarında Türkiye'deki üçüncü göç dalgası olarak değerlendiriliyor ve geçmişteki göçmenlerden yalnızca daha yoksul olmaları ve şehir yaşamına dair 'cehaletleriyle' farklılaştıkları vurgulanıyor. Şehir hayatına bir kere girdikten sonra, zorunlu göçle gelenler kalkınma ve dünya kapitalizmine dair daha büyük bir anlatının parçası haline geliyorlar; böylece maruz kaldıkları spesifik şiddet türleri ve ihlaller ve 'göç etmelerine' yol açan ana problemler görünmez hale geliyor ve kayda düşülmemiş olarak kalıyor. Yerinden edilmiş nüfuslara dair araştırmalarda da en çok üzerinde durulan noktalar daha ziyade bu insanların içindeki bulundukları yaşam koşulları, sorunları ve ilk etapta şehir yaşamında ayakta kalmalarının nasıl sağlanacağı oluyor."⁹

Peki, yerinden edilmiş kişilerin maruz kaldıkları spesifik şiddet türleri ve ihallerinin ve 'göç etmelerine' yol açan ana problemlerin görünmez kılınması neye yol açıyor? Zorunlu göçe yol açan temel sorunların görünmez kılınması kuşkusuz her şeyden önce bu sorunların devam etmesine ve süreklileşmesine yol açıyor. Örneğin, sorunun Kürt dilinde eğitim yapmak ve kamusal alanda

9 Nazan Üstündağ, "The Construction of Witnessing Voices and the Representation of Violence and Loss", Paris Kürt Enstitüsü tarafından organize edilen 'The Stakes at Issues with Turkey's Application for Membership of the European Union' başlıklı sempozyumda sunulan makale.

Kürtçe hizmet sağlamanın yasak olmasıyla ilgisi olduğuna değinilmemesi özellikle Kürt kadınların hem gündelik hayatta hem de kamu hizmetlerinden yararlanırken sürekli sıkıntı yaşadıkları gerçeğini görünmez kılıyor. Benzeri şekilde, TESEV'in zorunlu göç çalışmasında dile getirilen yerinden edilmiş kişilere devletin vermesi talep edilen tazminatlar, yerlerinden yurtlarından edilerek çoktan mülksüzleştirilmiş ve yoksulluğu süreklileştirilmiş Kürtlerin kötü çalışma koşulları altında düşük ücretler karşılığında 'gönülsüzce' emeklerini satmak zorunda kalmalarından dolayı uğradıkları zararları kapsamıyor. Oysa ne geçmişte uğranılan zararlar karşılığında maddi tazminat ödenmesi ne de psikolojik rehabilitasyon uygulanması zorunlu göçle büyükşehir gelenlerin süreklileşmiş alt sınıf olma halini de hayatta kalabilmek için sürekli ne iş olsa yapmak zorunda bırakılmaları durumunu da değiştirmeyecek. Hatta tazminat ve rehabilitasyon politikasının geçmişte yaşananların unutulması ve toplumsal uzlaş sağlanması için yeterli görülmesinin, yoksulluğun ve emeğini satma zorunluluğunun süreklileşmesine doğrudan hizmet ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda TESEV'in zorunlu göç çalışmasının ortaya koyduğu çözüm önerilerinin neo-liberal kapitalizmin esnek fason üretim çarkını döndürebilmek için ihtiyaç duyduğu sosyal güvenlikten yoksun, sürekli hayatta kalma sınırında yaşayan ve en kötü koşullarda en düşük ücretlere çalışacak emek ihtiyacına yönelik beklentileri ile tamamen örtüştüğü görülmektedir.

Liberal bakış açısıyla devletin ve sermayenin bakış açılarının nasıl örtüştüğünü daha iyi görebilmek için herhalde zorunlu göçe maruz kalanların kendi deneyimlerine daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Ben de makalenin bu son bölümünde, yazı boyunca dile getirdiğim görüş ve eleştirilerin gündelik hayattaki yansımalarını gözler önüne sermesi açısından zorunlu göçe maruz kalan üç kadınla daha önce gerçekleştirilmiş söyleşileri yeniden yorumlamaya çalıştım.¹⁰ Sabiha, Asiye ve Ayten" zorunlu göç sonrası İstanbul'a gelmişler ve burada etnik kimlikleri, cinsiyetleri ve sınıfsal konumları dolayısıyla birçok yapısal sorunla karşılaşmışlar. Sabiha, bir 'terörist' ve 'suçlu' olarak tanımlanmaktan korktuğu için göçe zorlanması sırasında yaşadığı olumsuz deneyimleri aktarmaktan her zaman kaçınmış. Asiye ise zorunlu göçle büyükşehirler gelen birçok Kürt kadın gibi Türkçe konuşmasını bilmediği için sadece etnik kimliğinden değil cinsiyet konumundan dolayı da ayrımcılığa maruz kalmış. Ayten, köyleri askerler tarafından boşaltıldığı sırada her şeylerini yitiren ailesini İstanbul'da geçindirebilmek için emeğini enformel sektörlerde kötü ve

10 Burada değindiğim hikâyeler, yerinden edilmiş Kürt kadınlarla röportajlar gerçekleştirerek konuya dair akademik çalışmalar yapmış olan araştırma görevlileri Veysel Eşsiz'in ve maalesef çok genç yaşta bir trafik kazasında kaybettiğimiz Derya Demirler'in aktardıklarına dayanıyor. Bu vesileyle Derya'nın görüşlerini bir kez daha dile getirip yeniden yorumlamanın onun anısını yaşatmaya katkıda bulunacağına inanıyorum. Konuyla ilgili kaynak olarak yararlandığım ana makale Veysel Eşsiz ve Derya Demirler'in Varlık Yayınları'ndan çıkan ve Nil Mutluer tarafından derlenen *Cinsiyet Halleri* (2008) kitabında yer alan "Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil" başlıklı çalışmaları.

11 Eşsiz ve Demirler, görüşülen kadınların isimlerinin onları herhangi bir tehlikeye düşürmemek için değiştirildiğini not olarak düşüyorlar.

güvencesiz çalışma koşullarında düşük ücretlere satmak zorunda kalmış. Ayten sadece alt sınıf olmaktan ve yoksulluğundan dolayı kapitalist sömürüye maruz kalmamış aynı zamanda genç bir kadın olarak iş yerinde sıklıkla uğradığı cinsel tacizlerle de baş etmesi gerekmiş.

a. Sabiha'nın Hikâyesi

Sabiha 34 yaşında dört çocuk annesi bir kadın. Van'da büyümüş. Köyü 1995'te Türk askerleri tarafından boşaltılıp yakılmış ve böylece kendisi de İstanbul'a gelmiş. Kendisine köyünün boşaltılması, İstanbul'a gelirken yaşadığı zorluklar ve İstanbul'a yerleştikten sonra başına gelenlere dair deneyimleri sorulduğunda bu anılarını sadece iyi tanıdığı ve güvendiği kişilerle paylaştığını söylüyor. Bir seferinde dışarıda otururken yaşadıkları yere çatışmalarda hayatını kaybetmiş bir Türk askerinin cenazesinin geldiğini, bu sırada komşularının onun da duyabileceği kadar yüksek sesle "Allah tüm Kürtlerin belasını versin" diye bağırıklarını aktarıyor. O zaman kendisini çok kötü hissetmiş ve komşularına "neden böyle söylüyorsunuz?" diyerek kendisinin de üzgün olduğunu ama hepimizin insan olduğunu söyleme zorunluluğu hissetmiş. Sabiha'ya göre, komşuları her fırsatta onun ağzını yokluyorlar; çünkü onun bu sorulara ve çıkışlara nasıl karşılık vereceğini merak ediyorlar. Sabiha'nın söylediği belki de en çarpıcı şey İstanbul'a geldiklerinde haklarındaki dosyanın da onları takip ettiği. O yüzden yaşadıkları yerde kimseye buraya neden geldiklerini söylememiş. Soranlara, "kocam burada yeni bir iş buldu, o yüzden İstanbul'a geldik" demiş. Zaten gerçeği söylese de komşularının ona inanmayacaklarını, askerlerin köy yaktığını kabul etmeyeceklerini düşünüyor. Sabiha, bu anlamda devletin kendilerine hem eziyet ettiğini hem de bununla kalmayıp üstüne üstlük bir de suçladığını ifade ediyor.

Sabiha'nın hikâyesi, bir kişinin suçlanma, suçlu ve terörist damgası yeme kaygısıyla gerek geçmişte yaşadığı sıkıntıları gerek şu an içinde bulunduğu yoksunlukları aktaramamasının çarpıcı bir örneği. Burada zorunlu göçe maruz kalanların sesini bastırma ve susturma mekanizması örtülü bir toplumsal dışlanma tehdidi aracılığıyla geliyor. Kuşkusuz bu gerilim, İstanbul'a daha önce gelip yerleşen ve bölgede yaşanan çatışmaları devletin tek yanlı söylemleri aracılığıyla takip eden kesimlerle zorunlu göçle İstanbul'a yeni gelen Kürtler arasındaki aşılammış güvensizlikten kaynaklanıyor. Halklar arasındaki bu güvensizlik devlet tarafından hemen her gün Kürtlerin 'terörizm' ve 'yasadışı' ile ilişkilendirilmesinden besleniyor. Sabiha'nın bahsettiği gibi dosyaları da onlar nereye giderse onları takip ediyor. Burada dosyadan kast edilen belki sadece soruşturma dosyaları değil. Zira Kürtleri gittikleri her yerde bir yandan da 'terörizmle savaş' adı altında Kürt hareketine her gün lanetler yağdıran televizyonlar, gazeteler ve bu yayınların etkisi altındaki milliyetçi halk kitleleri takip ediyor. Sabiha'nın anlatımları bu anlamda sadece Kürtlerin sessizleştirilmesinin değil geçmişte yaşananlara gönderme yapılarak Kürtlerin suçluluk halinin süreklileştirilmesinin de çok çarpıcı bir örneği. İşte tam da bu noktada liberal aydınlarımızın suçun ve suçlunun tanımını yeniden yapmayı önermek yerine geçmişle hesaplaşmayı bir siyasal 'af' sorununa in-

dirgemelerinin onları devletin söylemine yaklaştıran siyasi bir tercih olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Böylece liberaller, devletin yıllardır siyasetini üzerine kurduğu iyi Kürt kötü Kürt ayrımını “suç işlememiş PKK militanlarına af uygulanıp bunların topluma kazandırılması için çalışmalar yapılmalıdır” önermesiyle yeniden üretiyorlar. Ve kuşkusuz Kürt sorununu bir siyasal af meselesi olarak görmek, Kürtlerin bu sürekleştirilen suçlu olma halini sadece biraz daha pekiştirmeye yarıyor.

b. Asiyе’nin Hikâyesi

Daha önce de değindiğim gibi zorunlu göç meselesiyle ilgilenirken dikkate alınması gereken bir diğer önemli nokta köy boşaltmalarını ve göçü yaşayan Kürt erkekler ve Kürt kadınların deneyimleri arasındaki farklılıklar. Türkçeyi zorunlu askerlik görevlerinde öğrenmek mecburiyetinde kalan Kürt erkeklerin aksine zorunlu göç mağduru Kürt kadınların birçoğu Türkçeyle ilk defa ancak göç sonrası geldikleri büyükşehirlerde karşılaşmışlar. Şüphesiz bu da Kürt kadınların şehir yaşamına ayak uydurmakta Kürt erkeklere göre daha büyük sorunlar yaşamasına yol açmakta. Bunların başında eğitim, adalet, sosyal güvenlik, sağlık gibi kamusal hizmetlere ulaşma konusunda yaşanan sorunlar gelmekte. Özellikle Kürt kadınlar kamu kurumlarına giderken onlara eşlik edecek Türkçe bilen bir tanıdık bulamadıkları (veya yalnız gitmeyi tercih ettiklerinde) bu sorun çok daha görünür olmakta. Türkçe bilmedikleri için mahkeme, hastane gibi kamu kuruluşlarında Kürt kadınlar sıklıkla hakarete ve aşağılanmaya maruz kalıp ayrımcı muamele görmekte. Bunun sonucu olarak Kürt kadınların bir kısmı zorunlu olmadıkça kamu kurumlarına hiç gitmemeyi seçebilmektedir. Örneğin, Göç-Der’in yaptığı araştırmaya göre sağlık problemleri ve özellikle jinekolojik sorunlardan şikâyet eden Kürt kadınların hastaneye gitme oranı son derece düşüktür (Barut, 2001). Ayrıca Kürt kadınların Türkçeyle belki de hayatlarındaki ilk karşılaşmalarının köy boşaltma ve yakma anı olduğu da hatırlanmalıdır. Bu travmatik deneyim Kürt kadınları devletle her karşılaşmalarında ve kamu kurumlarına her gidişlerinde rahatsız etmektedir.

Asiyе’nin hikâyesi de kamusal alanda kendisini ana dilinde ifade etme imkânından yoksun bırakılma deneyiminin çarpıcı bir örneği. Zorunlu göçlerle İstanbul’a gelen 55 yaşında bir Kürt kadın olan Asiyе, köyleri Türk askerleri tarafından boşaltılmadan önce Türkçeyi bilmiyormuş. Şimdi, İstanbul’da bu kadar uzun süre kalmış olmasına karşın hâlâ Türkçe öğrenmemek ve konuşmamak için direnir. Çünkü Türk dilinin, onları sürgüne gönderen zalimlerin dili olduğunu düşünüyor. Ne var ki, Türkçe konuşmadığı için Asiyе İstanbul’da birçok güçlüklerle karşılaşmış. 17 yaşındaki kızı Meryem ile yapılan söyleşide Meryem İstanbul’a geldikleri ilk yıl yaşadıkları deneyime dair bir anılarını anlatıyor. İlk yıl koca şehirde Kürtçe bilen bir yakınları olmamasından dolayı büyük sıkıntı çektiklerini dile getiriyor. Meryem, o yıl bir gün işi dolayısıyla annesini evde yalnız bırakmış. Akşam eve döndüğünde annesini korkudan deliye dönmüş halde bulduğunu söylüyor. Çünkü annesi kızının sesini işitemeyince ve o an derdini anlatabileceği hiç kimsesi olmadığını

hissedince paniğe kapılmış. Sokağa çıkmış ve evin uzağında, Kürtçe bilen tek kişi olan Vanlı bir bakkala gitmiş. Sırf Kürtçe konuşabilmek, dilinin, söylediklerinin anlaşıldığını hissedebilmek için. Asiye sonra eve dönmüş, ama Meryem gelene kadar korkusu geçmemiş. Meryem eve geldiğinde annesinin hâlâ titrediğini söylüyor.

Asiye bugün hâlâ aynı sıkıntıları yaşamaya devam ediyor. Çünkü Kürtçenin kamusal alanda kullanımı ve eğitim dili olması yönündeki engeller devam ediyor. Liberal aydınlar ise bu insanların yerlerinden edilmelerinin zaten ana gerekçelerinden birinin onların Kürtçe konuşmaları olduğunu görmezden geliyor. Liberaller, zorunlu göçün nedenleri arasında yer alan Kürtçe üzerindeki yasakların bugün hâlâ geçerli olduğu, yani zorunlu göçe yol açan koşulların hâlâ ortadan kalkmadığı bir durumda zorunlu göçün gerekçelerini ortadan kaldırmak yerine yine sadece sorunun sonuçlarına bakmayı yeğliyorlar. Örneğin TESEV'in çalışmasında Türkçe bilmedikleri için sıkıntı yaşayanlar için önerilen çözümler onlara 'rehabilitasyon' uygulamak ve sağlık kuruluşlarında hastalara Türkçenin yanında Kürtçe bilgilendirmenin yapılmasından ibaret.

c. Ayten'in Hikâyesi

Kuşkusuz yerinden edilmiş Kürt toplulukların geldikleri büyükşehirlerde karşı karşıya kaldıkları en hayati sorunların başında yoksulluk geliyor. Zira zorunlu göçler sonucunda büyükşehirlere gelen Kürtlerin büyük çoğunluğu, buraya vardıklarında hayatta kalabilmek için her türlü işi kabul edecek derecede mülksüzleştirilmiş ve yoksullaştırılmış durumda bulunuyorlar. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Araştırmaları Enstitüsü'nün bulgularına göre yerinden edilmiş Kürt kadınların %70'i enformel sektörlerde çalışıyor.

Ayten de onlardan biri. 19 yaşında. Köyleri boşlatıldığında henüz 6 yaşındaymış. Birçok kasaba ve şehirde geçici süreler kaldıktan sonra 9 yaşındayken ailesiyle beraber İstanbul'a gelip yerleşmişler. Ayten İstanbul'a geldiklerinin henüz ilk ayından itibaren çalışmaya başlamış. Çoğunlukla tekstil fabrikalarında oldukça kötü çalışma koşulları altında emeğini satmak zorunda kalmış. Hiçbir zaman sigortası yapılmamış ve birçok arkadaşı gibi o da aylar boyunca maaşını alamadığı gibi işten de kovulmuş. Ayten ayrıca birçok defalar işverenlerin kendisine yaptığı kötü ve yoz yaklaşımlardan dolayı işten ayrılmak zorunda kalmış. Ayten'in kötü ve yoz yaklaşımlardan ne kast ettiği ise kendi anlatımlarında daha da belirginleşiyor. Ayten haftanın 6 günü, günde 14 saat çalışmak zorunda olduğunu söylüyor. Eğer dikişte en ufak bir yanlış yaparsa parasını alamadığını; çünkü parça başına ödeme yapıldığını ve yanlış dikilen parçanın maaşından düşüldüğünü anlatıyor. Çalıştığı yerin havalandırması bozuk, ısıtması da yetersiz. İş yerinde Kürtçe müzik dinlemek ise işveren tarafından yasaklanmış. Ama onun için en rahatsız edici şey işverenlerin kadın işçilere karşı yoz ve bozuk davranışları.

İşverenlerin yoz davranışlarından Ayten'in kast ettiği cinsel taciz ve Ayten bu nedenle birçok defalar işini bırakmak zorunda kalmış. Ne var ki, tüm bu olum-

suz koşullara karşın Ayten çalışmaya devam etmek zorunda; çünkü başka seçeneği yok. Liberal aydınların toplumsal uzlaşısı için öngördüğü 'mağdurlara' sağlanacak bir seferlik tazminat ve rehabilitasyon gibi yardımlar Ayten ve ailesinin süreklileştirilmiş yoksulluğunu ve bundan dolayı emeğini satma zorunluluğunu maalesef ortadan kaldırmıyor.

Aslında Türkiye'deki liberal aydınların yerinden edilmiş Kürtlerin geçmişte devletin yaptıkları dolayısıyla yoksulluklarının süreklileştirilmiş olduğunu görmezden gelen bakışı Amerika'daki kölelik karşıtı liberal aydınların siyahlara bakışını çağırıştırıyor. Amerikalı eleştirel feminist Saidiya Hartman Amerikan iç savaşının sonunda köleliğin kaldırılıp siyahların da tıpkı beyazlar gibi liberal düzenin herkesle eşit haklara sahip eşit vatandaşlar olarak tanınmasının siyahları özgürleştirmede, sadece köleliğin biçimini değiştirdiğini oldukça çarpıcı bir biçimde gözler önüne seriyor. Zira yüzyıllarca süren kölelik döneminde büyük oranda yoksullaştırılmış ve mülksüzleştirilmiş olan siyahların haklar ve ödevlerde 'eşit' vatandaşlar olarak ortaya çıkması onların içinde bulundukları toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri görünmez kılmaya hizmet etmiş ve yoksul siyahları 'özgür' işçiler olarak emeklerini en kötü koşullarda satmak zorunda bırakarak kapitalist sömürü düzenine mahkûm etmiştir (Hartman, 1997: 120-121).

Bu noktada liberallerin geçmişte köleleştirilen siyahlardan veya zorunlu göçlerle köyleri boşaltılan halklardan özür dilenmesi, onlara tazminat ödemesi ve kültürel ve hukuki eşit haklardan yararlandırılması yönündeki 'yardımsever' çabalarının bedelinin ezilen halklar için oldukça ağır olduğu ortaya çıkmaktadır. Liberallerin dileycekleri özür ve verecekleri tazminat karşılığında ezilen halklardan beklediği, hem şu anki yoksulluklarının geçmişte uğradıkları yıkımlardan kaynaklandığını hem de bugüne değin verdikleri toplumsal mücadeleleri de unutmaları, silmeleri ve yok saymalarıdır. Liberal bakış açısına göre toplumsal uzlaşısı tam da bu noktada geçmişte zulüm uygulayanların zulümlerinin yok sayılması ve unutulması ama bu zulmün yol açtığı yapısal ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin sürdüğü bir düzenin zulme uğrayanlarca kabul edilmesiyle sağlanacaktır. Kısacası, liberallerin kültürel ve hukuki alanda eşitlik çağrıları aslında toplumsal ve ekonomik anlamdaki yapısal ve süreklileştirilmiş eşitsizliklerin görünmez kılınması çabasının parçasıdır. Bu noktada liberalizmin öngördüğü 'insani' yaklaşımın insana ve topluma dair sosyalist, anarşist, otonomcu, özerklik yanlısı daha birçok siyasal projeyi kasti olarak görünmez kılmaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

Kürtlerin kültürel ve yasal haklarının Türklerle eşit bir biçimde tanınması çağrılarıyla dolu TESEV'in zorunlu göç çalışmasının çoktan mülksüzleştirilmiş ve yoksullaştırılmış Kürtlerin emeklerini hayatta kalabilmek için oldukça kötü koşullarda satmak zorunda kalması sorununa değinmemesine de şaşmamak gerekir. Zira, TESEV ve dünyadaki benzeri liberal düşünce kuruluşlarının ve insani yardım örgütlerinin neo-liberal kapitalizmin her türlü sosyal güvenlik hakkını emekçilerin ellerinden alan, emekçilerin örgütlenme imkânlarını ve yapısal değişiklik çabalarını bastıran anlayışını hiçbir zaman sorunsal-

laştırdığına rastlanmamıştır. Tam tersine, 'tazminat' ve 'insani yardım' gibi araçlar neo-liberal kapitalizmin esnek üretim mekanizmasının geçici ve düşük kâr marjlı işler için ihtiyaç duyduğu rezerv işsizler ordusunu beslemek için geliştirilmiş tekniklerdir. Böylece nüfusun en yoksul geniş bir kesimi eğitim ve sağlık hizmetleri ve işsizlik maaşı gibi kapsamlı sosyal güvencelerden yoksun bırakılarak sürekli hayatta kalma sınırında ve her zaman yardıma muhtaç olarak tutulmakta, böylece bu geniş toplumsal kesim çok düşük bir maliyetle neo-liberal kapitalist ekonomi içindeki en zor, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmayı kabul edecek hale getirilmektedir. Örneğin iş güvencesinden söz etmenin mümkün olmadığı Tuzla tersanelerinde çalışan en kalabalık gruplardan birinin zorunlu göçle gelen Kürtler olmasının nedenlerinden biri, işte bu anlayışın sonucu olarak ortaya çıkan hayatta kalmak için emeğini satmak zorunluluğudur. Bu ekonomik ve yapısal sorunları incelemek yerine görmezlikten gelen çağımızın liberal düşünce kuruluşları ile insani yardım dağıtan sivil toplum örgütleri aslında neo-liberal ekonominin sürdürülebilirliğini sağlayan, neo-liberal zihniyetin en çok ihtiyaç duyduğu yapılar olarak ortaya çıkmaktadır.

Halbuki, belki de gerçekten insani olan, yardım ve tazminat dağıtan bir insani maskenin ardında acımasız bir kapitalizm ve eşitsizlik savunusu yapmak değil herkesin eğitim, sağlık, adalet, sosyal güvenlik gibi hizmetlerden kapsamlı bir biçimde yararlandığı ve güvencesiz, sigortasız işlerde, cinsel tacize ve aşağılamalara maruz kaldığı halde sırf hayatta kalabilmek için kimsenin emeğini satmak zorunda kalmadığı bir düzendir.

Ne var ki, Ayten'in hikâyesinde apaçık bir biçimde ortada olduğu gibi, Ayten ve onun gibi zorunlu göç sonrası büyükşehirlere yerleşmiş olan Kürtler, sanki içinde bulundukları yoksulluk halinden köylerini boşaltıp evlerini yakan Türk askerleri ve bu savaşa destek veren Türk sermayesi değil de kendi kendileri sorunluymuş gibi varsayılmakta, dolayısıyla yoksullukları ve yoksunluklarının üstesinden gelmek noktasında 'özgür' vatandaşlar olarak görülmekteler.

Sonuç

Bu yazı boyunca çoğulcu liberal tasarı ve tahayyüllerin sınırlarını göstermeye çalıştım. Belki daha da önemlisi, çoğulcu liberal siyasi projenin toplumsal adalet ve uzlaşıya dair başka birçok tasarı ve tahayyülü susturup görünmez kılma aracı olarak iş görebileceğini gözler önüne sermeye çabaladım. Artık açık bir şekilde görüldüğü üzere liberal uzlaşma projesi yerinden edilmiş kişilerin maruz kaldığı ihlallerin ve şiddetin özel biçimlerini, bu şiddetin farklı toplumsal kesimler üzerindeki farklı etkilerini ve zorunlu göçe yol açan temel nedenleri teşhis edememekte/etmemektedir. Öte yandan, zorunlu göçe maruz kalan Kürtler hâlâ geçmişte yaşadıkları acı ve sıkıntılardan bahsedememekte, kendilerini kamusal alanda Kürtçe olarak ifade edememekte ve anadillerinde eğitim alamamakta, son derece olumsuz şartlarda düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmakta ve hâlâ suçlu muamelesi görüp cezai takibata uğramaktadır.

Ne var ki, Kürt sorununun çözümüne yönelik liberal bakış açısı, Kürtlerin bugünkü yoksulluk, yoksunluk ve sıkıntılarının temel kaynağı olan geçmişte yaşadıkları baskı ve ayrımcılığın bugün hâlâ sürmekte olan etkilerini yok sayarak gizlemektedir. Böylece liberal proje, geçmişte köyleri boşaltılarak mülksüzleştirilen ve yoksullaştırılan yerinden edilmiş Kürtlerin kapitalist emek sömürüsüne ve devlet ve STK yardımlarına bağımlılığının süreklileştiği bir düzeni onaylamaktadır. Dahası, liberal çoğulcu proje, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde özerk bir biçimde kendi kendilerini yönetmeleri ve devlet yönetiminde egemenliği Türklerle paylaşmaları gibi toplumsal uzlaşya dair başka siyasi projeleri ve sosyal adalete dair sosyalist, anarşist, özgürlükçü, otonomcu başka birçok tasarı ve tahayyülü geri plana iterek marjinalize ve kriminalize etmektedir.

TESEV bu anlayışın son bir örneğini 2006'da yayımlanan zorunlu göç çalışmasının ardından konuyla ilgili olarak 2008 Temmuz ayında yayımladığı *Zorunlu Göç Mağdurlarına Destek, Hizmet ve Yardım Veren Kurum ve Kuruluşlar İçin Yol Gösterici Kılavuz* adlı yeni broşürle vermiştir (TESEV, 2008). Bu kılavuz aracılığıyla TESEV kendisini zorunlu göç meselesiyle ilgilenen tüm diğer kurumların üzerinde yer alan adeta kurumlar üstü bir otoriteymiş gibi konumlandırmakta ve zorunlu göçle ilgilenmenin 'kural-larını', 'doğru ve yanlışlarını' konuya eğilen diğer STK'lara öğretme/dayatma çabasına soyunmaktadır. Her zamanki gibi 'bilimsellik' ve 'objektiflik' maskesi altına sığan TESEV'in diğer STK'ları kendi normlarına tabi kılmaya yönelik bu girişiminin, zorunlu göçe maruz kalanları 'mağdur' değil direniş halindeki siyasi aktörler olarak kabul eden ve sorunun 'destek' ve 'yardımlar' ile değil Türkiye'nin anayasal ve siyasal alanda gerçekleştirmesi gereken yapısal dönüşümler ile çözülebileceğini vurgulayan birçok başka görüş, yaklaşım ve siyasal tasarının geri plana itilmesine ve etkisizleştirilmesine zemin hazırladığı açık bir gerçektir.

Sonuç olarak, zorunlu göçe maruz kalanları 'mağdur' olarak algılayan bir insani yardım ve liberal çoğulculuk zihniyetince gerçekleştirilecek her türlü müdahale, Kürtlerin maruz kaldığı ayrımcılık ve sömürülere karşı verdikleri mücadelenin tarihini yok yasayarak Kürtleri devamlı yoksun ve yoksul, dolayısıyla devletin korumacılığına ve sermayenin yardımına sürekli muhtaç bir kitle haline getirmeye hizmet edecektir. Bu anlamda liberal düşünce kuruluşları ve yoksullara ve mağdurlara 'yardım' amacıyla kurulan sivil toplum örgütleri, ulus-devlet sisteminin tekçi hukuk ve kimlik anlayışını onaylamakta ve neo-liberal kapitalist ekonomik modelin ihtiyaç duyduğu güvencesiz işgücünün sürekliliğini sağlamaya katkıda bulunmaktadır.

Peki, böylesi bir yaklaşım biçimine karşı koymak için ne yapmalıdır? Bu noktada belki de yapılması gereken ilk eylem toplumsal uzlaş ve barışa dair liberal projenin aslında birçok başka proje ve çözüm önerisinden sadece biri olduğunu ifşa etmek ve toplumsal ve siyasal adalet ve eşitliğin sağlanmasına yönelik tüm diğer tasarı ve fikirleri yeniden hatırlamaktır. Anti-kapitalist, anti-militarist, ulus-devletin sınırlarıyla sınırlandırılmamış zihinlerin ürettiği

toplum tasarılarının görünür kılınması, katılaşmış tahakküm ilişkilerinin, eşitsizliğin ve adaletsizliğin üstesinden gelmek yolunda kuşkusuz iyi bir başlangıç olacaktır.

Kaynakça

- Aker, A. Tamer; Çelik, Ayşe Betül; Kurban, Dilek; Ünal, Turgay; Yüksek, Deniz. 2006. *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, <http://tesev.org.tr>
- Aker, A. Tamer; Kurban Dilek; Mahcupyan, Etyen; Süren, Pınar Önen. 2008. *Zorunlu Göç Mağdurlarına Destek, Hizmet ve Yardım Veren Kurum ve Kuruluşlar İçin Yol Gösterici Kılavuz*. <http://tesev.org.tr>
- Ayata, Bilgin, Yüksek Deniz. 2005. A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey. *New Perspectives on Turkey*. 32:5-43
- Ayata Bilgin, Yüksek, Deniz. 2007. İnkâr Siyasetinden 'İdare' Politikasına: Kürtlerin Zorunlu Göçü. *Birikim Dergisi*. Sayı: 213
- Barut, Mehmet. 2001. *Zorunlu Göçte Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimleri Araştırması ve Çözüm Önerileri*. İstanbul Göç-Der.
- Brown, Wendy. 2002. Suffering the Paradoxes of Rights Left Legalism. *Left Critique* içinde, ed. Wendy Brown ve Janet Halley
- Brown, Wendy. 2004. The Most We Can Hope For? Human Rights and The Politics of Fatalism. *The South Atlantic Quarterly* içinde, 103:2/3
- Cemal, Hasan. 2003. *Kürtler*. Doğan Kitap, İstanbul,
- Çelik, Ayşe Betül; Kurban, Dilek; Yüksek, Deniz. 2006. *TESEV Raporu: Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru*. <http://tesev.org.tr>
- Demirler, Derya. 2007. İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet. *Feminist Yaklaşımlar Dergisi*, Sayı:4
- Eşsiz, Veysel; Demirler, Derya. 2008. *Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil*. Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları içinde, der. Nil Mutluer, Varlık Yayınları
- Foucault, Michel. 1982. *The Archeology of Knowledge*. Pantheon Press
- Gambetti, Zeynep. 2005. The Conflictual (Trans)formation of the Public Sphere in Urban Space: The Case of Turkey. *New Perspectives on Turkey*, No: 32
- Hartman, Saidiya. 1997. *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*. Oxford University Press
- HÜNEE (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Araştırmaları Enstitüsü) Raporu. 2006. *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması* bkz: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/rgyona_rapor.pdf
- Kurban, Dilek; Aktan, Hamza. 15 Temmuz, 2006. Dilek Kurbanla Söyleşi: İki Ayrı Dil Konuşuluyor. *Birgün Gazetesi*
- Kurban, Dilek. 31 Aralık 2006. Raporun Söylemedikleri. *Radikal 2 Gazetesi*
- Kurban, Dilek. 7 Ocak 2007. Bir Vatandaşlık Hakkı Talebi. *Radikal 2 Gazetesi*
- Merry, Sally Engle. 2006. *Human Rights and Gender Violence*. University of Chicago Press
- Povinelli, Elizabeth A. 1998. *The State of Shame: Australian Multiculturalism and the Crisis of Indigenous Citizenship*. in *Critical Inquiry* 24

- Povinelli, Elizabeth A. 2002. *The Cunning of Recognition: Indigenous Alterities and the Making of Australian Multiculturalism*. University of Chicago Press.
- Povinelli, Elizabeth. 2005. Without Shame: Australia, the United States and the "New" Cultural Unilateralism. *The Australian Feminist Law Journal*, (Türkçesi: "Utanmaksızın: Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve 'Yeni' Kültürel Tek Yanlılık", çev. K. Murat Güney, *Siyahi Dergisi* 9. sayısı içinde ve www.davetsizmisafir.org adresinde)
- Scalbert, Yücel Clémence; Le Ray, Marie. 2006. Knowledge, ideology and power. Deconstructing Kurdish Studies. *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue No: 5
- TESEV. 2006. Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: *Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. www.tesev.org.tr
- TESEV. 2008. *Zorunlu Göç Mağdurlarına Destek, Hizmet ve Yardım Veren Kurum ve Kuruluşlar İçin Yol Gösterici Kılavuz*. www.tesev.org.tr
- Türkiye Barış Meclisi. 2007. *Türkiye Barışını Arıyor: Ya Gerçek Demokrasi Ya Hiç!*. İstanbul: Aram Yayınları
- United Nations Guiding Principles on Internally Displaced Persons. 2005. [www.un.org http://ochaonline.un.org/webpage.asp?Page=660&Lang=en](http://ochaonline.un.org/webpage.asp?Page=660&Lang=en)
- Üstündağ, Nazan. 2004. *The Construction of Witnessing Voices and the Representation of Violence and Loss*. Paris Kürt Enstitüsü tarafından Ekim 2004'te Paris'te düzenlenen 'The Stakes at Issue with Turkey's Application for Membership of the European Union' başlıklı sempozyumda sunulan bildirisi.